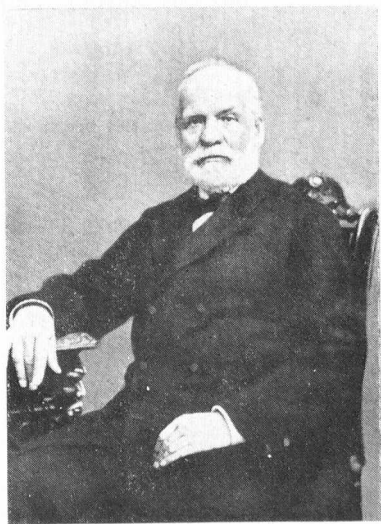

A MŰLT MAGYAR TUDÓSAI

FŐSZERKESZTŐ:
TOLNAI GÁBOR

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
SZALAI SÁNDORNÉ

188923

DOMOKOS PÉTER —
PALÁDI-KOVÁCS ATTILA

HUNFALVY PÁL

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST 1986

**MTA
KIK**

651587

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 4282 X

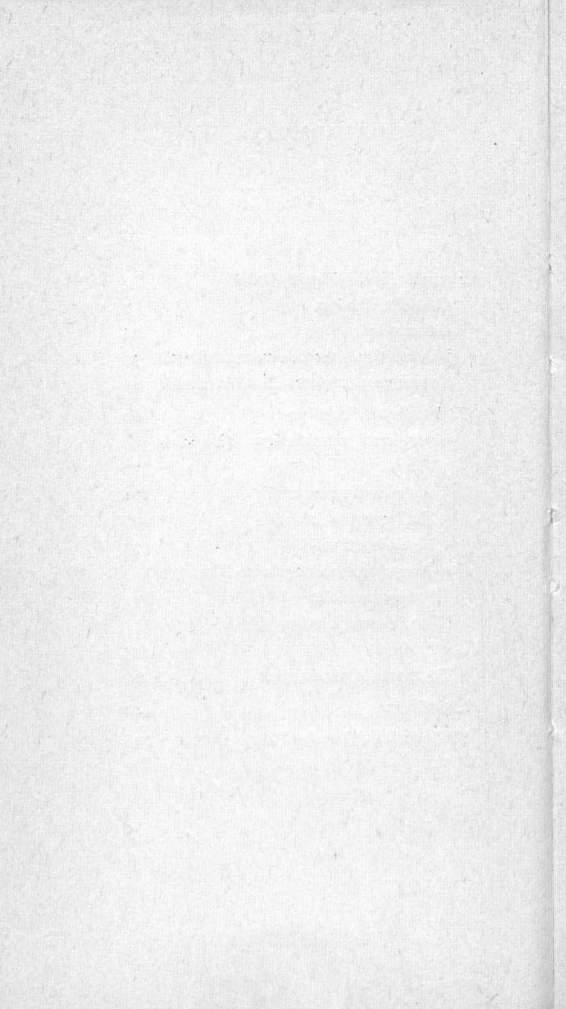
© Akadémiai Kiadó, Budapest 1986
Domokos Péter, Paládi-Kovács Attila

Printed in Hungary

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

TARTALOM

Életútja (<i>Paládi-Kovács Attila</i>)	7
Családja, ifjúsága	7
Útkeresése	21
Pályamódosítás és tudományossikerek	31
Termékeny öregkor, alkotó évtizedek	46
Tudományos életműve	69
Nyelvészeti munkássága (<i>Domokos Péter</i>)	72
A tudományszervező	104
Tudományos útjairól	117
Nyelvészeti vitái	133
A nyelvrokon népek irodalmának népszerűsítője	151
Néprajzi munkássága (<i>Paládi-Kovács Attila</i>)	175
Történetírói munkássága	207
Jelentősége	241
Bibliográfia (<i>Domokos Péter</i>)	248

ÉLETÚTJA

CSALÁDJA, IFJÚSÁGA

A „Tátra alji lapályon”, Nagyszalókon született 1810. március 12-én német földműves családban. (A Pallas Lexikon tévesen augusztus 10-ét említi a születés dátumaként.) Elődei szász jobbágyok voltak, akik a közeli Hunsdorf községben éltek, s a *Hunsdorfer* családnévet is erről a Késmárk szomszédságában fekvő faluról kapták. Apját Nagyszalók jobbágysági elöljárójuknak választották, s a község az ő vezetésével váltotta meg magát a jobbágysorból 72 ezer forint és sok-sok pereskedés árán. A Csáky

grófokkal folytatott pereskedés éveiben a több nyelven beszélő s a latinban sem járatlan községi vezető Pestre, sőt Bécsbe is eljutott a közösség képviselőjében. Nagyobbik fiát a késmárki evangélikus líceumban taníttatta tovább, mert Pál tehetsége korán megnyilvánult. Jánost, akiből majdan a földrajz professzora lett, eredetileg iparosnak szánta. A tanító és a lelkész azonban rábeszélte kisebbik fiának taníttatására is.

Hunsdorfer Pál 1823 őszén, 13 esztendőskorában került Késmárk városába, s ott elvégezte a gimnázium négy osztályát. Kitűnő latinista volt, szépen haladt a francia nyelvben, s már kisdíakként forgat-

ni kezdte a német egyetemek kiadványait. Emlékezéseiben megírta, hogy például a frankfurti egyetem által kiadott értekezések német nyelvét alig értette, magyarul pedig még egyáltalán nem tudott.

1827-ben Miskolcra adták „magyar szóra”, s az ottani evangélikus gimnáziumban végezte az 5. vagyis a retorikai osztályt. Tanára javaslatára a következő osztályt a reformátusok miskolci líceumában járta, ahol kitűnő tanárai voltak. E két év alatt kellő jártasságot szerzett a magyar nyelvben, de lelkében ekkor még nem érzett közösséget a magyarsággal. Miskolcon a magyar és francia mellett a görög nyelvben is nagy haladást ért el,

talán ekkor támadt vonzalma a görög filozófia iránt.

Késmárkra 1829-ben visszatérve folytatta és befejezte filozófiai tanulmányait, majd beiratkozott a főiskola jogtudományi tanfolyámára. Azt befejezvén, teológiai tanulmányokat folytatott ugyanott, minnek során alapos jártasságra tett szert a héber és az arab nyelvben is. Főiskolai éveiben egyre többet olvasott a kortárs magyar irodalomból. Berzsenyi, Kisfaludy, Kölcsey, de különösen Széchenyi írásai révén kezdte megérteni és megérezni milyen célok fűtik a reformkori magyarság legjobbjait. Szeretett volna Pestre kerülni, hogy jogtudományi tanulmányait befejezze

és ügyvédi vizsgát tehessen. Erre azonban egyelőre nem nyílt lehetősége; alighanem anyagiak hiányában. Ugyanis 1832-ben öccse is a késmárki líceumba került, és kettejük további iskoláztatására a családnak már nem volt elég ereje. Az ekkor 23 éves fiatalembernek mielőbb kereső foglalkozás után kellett néznie. Kínálkozott is megoldás, mert a késmárki tanárok őt ajánlották nevelőnek báró Podmaniczky Károly fiai mellé. Szegényebb sorsú fiatalemberek megszokott „pályaválasztása” volt a nevelőség a XIX. században. Hunfalvy esetében az állás vonzerejét tetézte, hogy az esztendő egy részét a főrangú család pesti házában és

aszódi birtokán töltötték. 1834—1838 között a két Podmaniczky fivér, Frigyes és Ármin Miskolcon, az evangélikus líceumban végezte tanulmányait. A nevelő kérésére a Podmaniczky család hozzájárult, hogy öccse, János is velük éljen Miskolcon és járja a gimnáziumot. Ez az együttlét mindannyiuk számára kellemesnek és hasznosnak bizonyult. A két Hunfalvy szorgalma, fegyelmezettsége, kitartása jó példa és ösztönzés volt a Podmaniczky fivérek számára. A miskolci évek alatt János is megtanult magyarul, Pál pedig akkorra már érzelmeiben is magyarrá vált. Egyre gazdagodott az országról és a magyarságról alkotott képe, tárgult

látóköre. Hozzájárult mindehhez az is, hogy özvegységre jutott úrnője képviselőjében — mint absentium legatus — részt vehetett a pozsonyi országgyűlésen. Közvetlen közletről láthatta és hallhatta az ország vezető politikusait, azonosulhatott a polgári haladást és a nemzet jogait követelő ellenzék eszméivel.

Az 1836-ik év legnagyobb részét a Podmaniczky család kíséretében Drezdában tölthette. Ottani tartózkodásának élményeit, benyomásait dolgozta fel első publikációjában, a *Drezdai levelekben*, amelyet 1839-ben közölt le az Athenaeum, Bajza, Vörösmarty és Schedel (Toldy) Ferenc lapja. Nem útiraj-

zot írt, hanem — Szily Kálmán szavaival — írása „egy magyar lélek bánatos reflexiói a külföldi viszonyok megismerése közben”. Podmaniczky bárónő apja Szászországban államminiszter volt, akinek a környezetében valaki barbároknak nevezte a magyarokat valami választási verekedés, haláleset hallatán. Megírja Hunfalvy, mint öntötte el az indulat az igazságtalan, sértő jelző miatt, hogyan védte csapkodó érvekkel a magyarságot. Drezdában ekkor átélte mindazt a keserűséget, amit a haladottabb nyugati életforma láttán, s az otthoni elmaradottság ismeretében, minden művelt magyar utazó érzett abban a korban.

1838-ban a Podmaniczky fiúk befejezték tanulmányaikat a miskolci líceumban és nevelőjükkal együtt Pestre kerültek, Hunfalvy János pedig Eperjesen tanult tovább, ahol tagja lett a magyar irodalmi diáktársaságnak. Végre Hunfalvy Pál számára is elérkezett a pillanat, hogy ügyvédi gyakorlatot szerezzen és vizsgát tegyen. 1838-ban megszerzi az ügyvédi képesítést, de nem lép jogi pályára, hanem még négy évig, 1842-ig megmarad nevelőnek a Podmaniczky családnál. Ezekben a pesti években állandó munkatársa volt már az Athenaeumnak. Figyelmét saját tanulmányai kötötték le, s már munkált benne a szándék, hogy életét a

magyar kultúra és tudomány ügyének fogja szentelni.

Magyarrá válásáról — ami ekkor már végérvényesnek tekinthető — maga vallott 1841-ben *Emlékezés Késmárkra* című cikksorozatában: „Nyíltan megvallom, mi a magyart igen távolról néztük s olly világban, a melly hasonérzelmet korántsem gerjeszte. A magyar állapot idegen volt előttünk. Ellenben a német irodalom ígéret földje vala, hová reményünk, vágyunk fordula”. A magyar nyelv megtanulása, a két első miskolci esztendő még nem fért a lelkéhez. Először Széchenyi szavaira rezzent meg: „Ki kavicsban drága kőre találna, nem lepetnék

meg örvendetesben, mint mi Széchenyi *Világától*. Mint idegen, ki a jónak mindenütt örül, úgy becsültük előbb az új életet; majd közelebbnek is találtuk magunkhoz. Elővettük a *Hitelt*, elő Berzsenyit, Kisfaludyt, Kölcseyt, s mintha fiúl fogadtattunk volna, buzgóság gerjede bennünk a magyar művelődésért... Magyar társaságot is alkottunk, a melly, mint gondolhatni, a németet nem éré utól, mivel a bimbó nem virág; csecsemő társaságunk pedig annál inkább bimbó vala, mert a született magyar ifjagnál alig talált részvétre.” Soraiból nyilvánvaló, hogy később márki főiskolásként fordult először a magyar kultúra felé. A Pod-

maniczky családnál töltött 9 év, az újabb miskolci, majd a pesti évek alatt pedig ténylegesen is, testestől, lelkestől magyarrá vált.

Amikor az Athenaeum szerkesztői bevonták a folyóirat munkatársai közé, s egyre-másra közölték írásait, teret kapott, hogy cselekvőleg hozzájáruljon a magyar kultúra fejlesztéséhez. Irodalmi dolgozatai, fordításai, ismertetései között korán feltűntek néprajzi vonatkozásúak is. 1840-ben folytatásokban közölte a lap *Bölcs Lokmán meséit*, amelyeket Hunfalvy arabból fordított. Hamarosan bevonta a lap munkatársai közé öccsét is, az akkor még Eperjesen diákoskodó Hunfalvy Jánost. E munkálkodá-

sának köszönhette, hogy Bajza 1841-ben az Akadémia levelező tagjául ajánlotta, s úgy mutatta be, mint „több jeles philosophiai és philologiai értekezések íróját, a görög és keleti nyelvekben jártas ifjú férfit, kinek az Akadémia nagy hasznát fogná venni a szótármunkálatokban is”. A javaslatot aláírta Pulszky Ferenc és Teleki József gróf, az Akadémia elnöke. Megválasztásával inkább nyelvtudását, széles körű műveltségét ismerték el, mint addigi irodalmi, tudósi működését. A „szótármunkálatok” emlegetése is arra vall, hogy előlegezett volt a Tudós Társaság bizalma. Hunfalvy még 1841. december 12-én megtartotta székfoglalóját

Thukydides jellemzése című, ókortudományi tárgyú értekezésével.

Beválasztása a Magyar Tudományos Akadémiába megérlelte elhatározását, hogy érzéseinek megfelelően, német hangzású családnevét magyarra változtassa. Csatlakozott hozzá öccse, az eperjesi joghallgató is. 1841-ben a két Hunsdorfer testvér közös levélben kérvényezte Pest-Pilis és Solt t.e. vármegyénél, hogy régi neve helyett a *Hunfalvi* családnevet vehesse fel. Az udvari kancellária 1842. február 17-én kelt engedélye is ebben a formában adta meg az engedélyt. Ámde később ők maguk *Hunfalvyra* módosították, s az utókor is ez utóbbi írásmódot fogadta el.

ÚTKERESÉSE

1842-ben a Kisfaludy Társaság is tagjául választotta Hunfalvy Pált, aki *A magyar költészet hivatása* címen tartott előadásával foglalta el székét a tekintélyes társaságban. Korán kapott tagságai azonban nem feledtethetik azt a tényt, hogy Hunfalvy ezekben az években még csupán nagy reményű fiatalember volt. Életrajzírói 1838-tól 1850-ig számítják pályakezdetének korszakát, s a bölcseleti, jogi, esztétikai és görög filológiai tanulmányokat kapcsolják életének ehhez a szakaszához. Ezt az évtizedet valóban a sokirányú tájékozódás és az útkeresés időszakának lehet

tekinteni. Fordulatot hozott életében az 1842. év, amikor búcsút mondott Pestnek, a Podmaniczky családnak, s örömmel fogadta el a késmárki evangélikus főiskola meghívását a jogtudományi tanszékre. A katedrát elfoglalva merész újjátással kezdte késmárki működését. Előadásait magyar nyelven tartotta, holott addig az ország legtöbb jogtudományi intézetében latinul folytak az előadások. Az oktatás néhány évig visszavetette publikációs tevékenységét is. 1844—46-ban egy iskolai beszédűl eltekintve nem jelent meg írása nyomtatásban. A magyar nyelvű oktatáshoz jegyzetek, tankönyvek kellettek, ezért Hunfalvy már 1843-ban kiadta

tanítványai számára *A magyar váltó- és kereskedelmi törvények* gyűjteményét és ismertetését. Késmárki népszerűsége, az iránta megnyilvánuló tisztelet fejeződött ki abban, hogy 1846-ban az új tanév elején a főiskola örökös igazgatójává választották meg. Ugyanakkor — éppen az ő agilitásának köszönhetően — egy újabb jogtudományi tanszéket állítottak fel, amelynek első tanára Hunfalvy János lett. Tíz évvel fiatalabb fivére az ő költségein fejezte be tanulmányait németországi egyetemeken, s amikor 1846-ban hazajött, csak el kellett foglalnia a számára létesített katedrát.

A késmárki evangélikus főiskola

biztos megélhetést nyújtott a Hunfalvy testvéreknek, s Pál ekkor már házasságra is gondolhatott. 1847 nyarán feleségül vette Röck Karolinát, Röck István pesti iparos leányát, akit már évek óta ismert. Valószínűleg 1842-ben ismerkedtek meg, de visszatérése a Szepességbe elodázta egybekelésüket. Toldy Ferencnek írott levelében 1847. november 24-én említi, hogy ifjú nejével Észak-Olaszországba utaztak nászútra, majd a gyönyörű Helvétia hegyeit megmászva tértek haza Késmárkra.

Tudományos útkereséséről is leveleiből tudhatunk meg legtöbbet. 1844-ben már említi Toldynak, hogy új diszciplína megterem-

tésén fáradozik, amely eltér addigi állambölcseleti, filozófiatörténeti, statisztikai és közgazdasági előadásaitól. Az „állami országászat” műveléséről át akart térni a „társadalmi országászat” területére, s a társadalom tényleges állapotát kívánta vizsgálni. 1845 őszén már arról számolt be Toldynak írt levelében, hogy megtalálta az új tudományág módszereit és elméletét. E tárgykörben megfogalmazódó gondolatait végül *Országászati tájékoztató* című tanulmányában foglalta össze, s 1847-ben publikálta Bajza lapjában, az *Ellenőr*-ben. Párhuzamosan továbbra is foglalkozott jogtörténettel, s a *Társalkodóban* (1848. 6. szám)

ismertette Arisztotelész elméletét a jogról. Azonban a görög filozófus munkájában is a társadalom általánosabb mozgásjelenségei, törvényei kötötték le a figyelmét.

A csendes kisvárosi élet, a főiskola igazgatása és a tudományos búvárkodás, a boldog idill ifjú feleségével a karján, a munka fivérével az oldalán rövid ideig — 1848 tavaszáig — volt csupán Hunfalvy osztályrésze. Akkor a forradalom politikai eseményei ismét Pestre sodorták. A szepesszombati választókerületben képviselőnek jelöltette magát, s az országgyűlési mandátumot küzdelem nélkül elnyerte. Öccsével együtt szívvel-leléssel támogatta a magyar forra-

dalom programját, s az országgyűlésen szavazatával mindig a nemzeti kormány mellé állt. Amikor a helyzet válságosra fordult, s a magyar kormánynak, országgyűlésnek menekülnie kellett Pestről, követte Kossuthékat Debrecenbe, ahol a képviselőház egyik jegyzőjévé választották meg. Naplóját az országgyűlés folyamán mindig pontosan vezette és egyes részleteit később publikálta is (Budapesti Szemle 1888.). A belső politikai harcban ekkor az ún. békepárt oldalán állt, amely ellenezte a trónfosztást és kiegyezést akart a Habsburg-házzal. 1849 nyarán a képviselőházzal együtt menekült Szegedre, és a július 21-i ülésen

Kubinyi Ferencet támogatva szólalt fel, s kért felvilágosítást a kormánytól a haza állapota felől. Később Aradon tanúja volt a bomlásnak, s elborzadva látta a végső összeomlás jeleneteit. Külföldi menekülésre nem is gondolt. Először Békéscsabára ment, ahol felesége családjának rokonai éltek. A tétlen élet unalmát azonban nem sokáig viselte el, s még 1849 őszén visszatért Pestre. Ezzel nagy veszélynek tette ki magát, mert elfogató parancs volt kiadva ellene; a fivére, kisebb „vétkekért” akkor már az eperjesi börtönben sínylődött. Minden jel szerint Pestről még 1849 őszén továbbutazott a Szepességbe feleségével együtt. A tél folyamán

ott lappangott, ahol legkevésbé kereshették. 1850. április 6-én Késmárkról írta Toldynak: „... még nem tartozom azok közé, kik szabadon járhatnak-kelhetnek. Nincs útlevelem...” Bujdosása alatt ismerkedett meg — Toldy Ferenc jóvoltából — egy finn nyelvtannal.

1850. június 25-én a Magyar Hírlap közölte annak a 209 személynek a névsorát, akik ellen megszüntették a haditörvényszéki eljárást. Ekkor részesült amnesztiában — Vörösmarty Mihály, Kazinczy Gábor, Szász Károly és mások társaságában — Hunfalvy Pál is. Nem egyénileg kapott kegyelmet, hanem általános amnesztia

keretében. Az erdélyi Pálffy János emlékirataiban igencsak szigorúan ítélkezett a forradalom egyes politikusairól, de Hunfalvyról tisztelettel szólt, őt nagyon becsületes embernek nevezte. Ritka dicséret egy ennyire megkeseredett embertől . . . 1855-ben Kazinczy Gábor egyik közleményét a következő szavakkal ajánlotta Hunfalvynak: „Engedd, hadd tűzzem e nyomtalan közlemény fölé a Te nevedet, szeretett barátom, nemes és mélyelmű híve a nemzeti ügynek.”

PÁLYAMÓDOSÍTÁS ÉS TUDOMÁNYOS SIKEREK

Kétévi szünet után 1850. június 10-én újra kezdhetette üléseit a Tudományos Akadémia. Hunfalvy az amnesztiáról értesülván 1850 nyarán Pestre ment és állás után nézett. Jövőjét a tanári pályán képzelte, ezért 1850. szeptember 2-án folyamodványt adott be Thun Leo osztrák kultuszminiszterhez, hogy a pesti egyetemen a görög és latin nyelv magántanárává habilitáltassa magát. Kísérlete azonban megghiúsult. Az október 7-én keltezett miniszteri végzés elutasította Hunfalvy kérelmét politikai szereplése miatt. Ezt a fontos doku-

mentumot Korompay (Krompecher) Bertalan fedezte fel a tudós kéziratok hagyatékában, amit a felkai Tatra Múzeum őrzött meg. Ezáltal érthetővé válik Hunfalvy pályamódosításának háttere. Tanár, professzor később sem lehetett belőle, s 1851 nyaráig, azaz egy esztendőn át nem volt semmiféle állása. Ezt a szűkös időszakot minden bizonnyal Pesten, felesége családjának anyagi támogatásával vésztelte át. Erre vallanak növekvő számban megjelenő dolgozatai, s erre vall jelenléte az újjáéledő Akadémián. Ott volt „azon lelkes férfiak sorában”, akik 1850 augusztusában megindították az Új Magyar Múzeum című folyóiratot,

s az első füzet élén az ő dolgozata jelent meg. *Igazi aranybulla*, „intő és buzdító szózat” ennek a programadó cikknek a címe. Kihez folyamodják a kitagadott nemzet? Hogyan ismertesse el jogát az életre s jogát ősi örökére? — teszi fel a kérdést. Elveti az ábrándos terveket, el az illúziókat, de elutasítja a csüggedést, a lemondást is. A nemzet felemelkedését szolgáló munkálkodásra hívja fel a nehezen eszmélkedő, hadak által legázolt, kivérzett és megcsúfolt országot. Tettre, cselekvésre szólítja fel a magyarságot, amikor szorgalmazza az anyagi jólét emelését, hitelintézetek létesítését, a takarékos, szorgos életvitel és a műveltség

terjesztését a nép körében is, a nemzeti nyelv ápolását és a tudományok művelését. Programja az egész nemzet életét érintő, józan politikai program.

1850–51-ben minden idejét a tudományos kutatásnak szentelte. Több bölcseleti cikke is megjelent Platónról, kidolgozta saját új antropológiai, etnikumkutató koncepcióját (vö. *A társadalom vagy Stein, Widman és Riehl*) és sorozatban jelentek meg nyelvészeti cikkei, recenziói. Ilyen intenzív kutatómunkát a Szepességben, iskolai munkával megterhelve nem végezhetett volna. Végül is, hogy ez a poliglott, filozofálásra hajlamos jogász, tanár és volt iskola-

igazgató negyvenéves korában pályát változtatott, főként az Akadémia akkori vezetőinek köszönhető. Toldy Ferenc „titoknok”, aki hosszabb időn át ellátta a könyvtárőr feladatát is, már 1846-ban felmentést kért a könyvtár gondjai alól. A jelöltek között akkor is szerepelt Hunfalvy neve, pedig jó állása volt. Most azonban az állástalan Hunfalvyn kellett segíteni. Végül Teleki József gróf, az Akadémia akkori elnöke és könyvtárának alapítója döntött a javára. (Egy évtizeddel korábban támogatta Bajza javaslatát, Hunfalvy levelező taggá választását is.) 1851. június 30-án elfoglalta tehát az Akadémia 300

pengőforinttal javadalmazott könyvtárnoki állását, amelyben haláláig megmaradt. Ettől kezdve negyven esztendőn keresztül volt munkahelye és második otthona az akadémiai könyvtár. Nagy kedvvel és lendülettel látott neki a könyvtár rendezésének, s e munka kedvéért egy ideig még a kutatásait, írásai közlését is félbehagyta.

1851-ben Toldy révén ismerkedett meg személyesen Reguly Antallal, de ismeretségükből nem lett azonnal munkakapcsolat. Embertelenség is lett volna munkára erőltetni azt a férfit, akinek energiáit felemesztették több esztendei utazásainak fáradaimai, a vogul és

osztják föld bejárásával járó izgalmak és nélkülözések, betegsége (mindinkább elhatalmasodó vér-baja). Néha szívesen mesélt kalandjairól, de többnyire gondolni sem szeretett fáradalmaira. Hunfalvytól a magyar nyelvtudomány ügyének felvállalása „muszáj Herkules-i” tett volt. Hasonló helyzetbe került akkoriban öccse, aki eredetileg történetírónak készült. 1851 decemberében írta bátyjának Késmárkról a következő sorokat: „Egyébiránt csak közlöm veled szándékomat, s miután a történelemírásnak akarom egész erőmet és életemet szentelni, *ítéleted és véleményed szerint hajlandó vagyok más tárgyakat is felkarolni.*” [Kiemelés

tőlem — P. K. A.] Hunfalvy úgy ítélte, hogy az őstörténethez a nyelvtudományon át vezet az út, ezért finnül tanult és nyelvészkedni kezdett. (Öccse pedig néhány év múltával a földrajzot választotta fő működési területül.)

Nyelvtudományi tájékozódása mellett is folytatta Platón filozófiájának tanulmányozását, fordítását, s 1854-ben testes kötetben adta ki *Platon munkái* címen. Ezekben az években lépett kapcsolatba az uráli, altáji nyelvészet jeles külföldi szakértőivel, s tudósította a hazai olvasókat az „altáji nyelvészetben mutatkozó mozgalmak”-ról, de maga még nem vállalkozott többre, mint finn, magyar és török szavak

egybevetésére. Megtanult finnül olvasni, fordítani, s hazánkban elsőként ismertette a *Kalevalát*. 1853-ban saját fordítású részleteket is közölt a finn népeposzból. Ezenközben bevezetést és jegyzeteket írt Homérosz magyarul akkor megjelenő *Iliászához*.

1856-ban úgy ítélte meg a helyzetet, hogy volna már érdeklődés egy önálló nyelvészeti szakfolyóirat megindításához. (Addig ugyanis az Új Magyar Múzeum című folyóiratban közölte ilyen tárgyú cikkeit.) Magyar Nyelvészet néven adták ki az új folyóiratot, amelynek célkitűzéséről Hunfalvy mint szerkesztő *Mit akar a magyar nyelvészet?* című programcikke tájékoztatta

az olvasókat. Akik azonban nem lehettek számosan, mint visszaemlékezéseiben maga is utalt rá fanyar öniróniával: „Nemcsak szerkesztettem, hanem magam írtam, magam javítgattam, s magam is olvastam a *Magyar Nyelvészetet*.” 1856-tól 1861-ig ilyen viszonyok között is megjelent hat évfolyam, s ennek a szaklapnak fontos szerepe volt a tudománytalan, „délibábos nyelvészkedés” visszaszorításában. Hunfalvy 1858-ban könyörtelenül kipellengérezte Mátyás Flórián szóhasználatát és szóeredeztetéseit. Gyomlálta, irtotta a romantikus, nemesi történet szemlélet Horvát István-i hagyatékából sarjadó tudálékosságot.

Közben azonban egyéb fontos események történtek. 1857 őszén Reguly vogul gyűjtéseiből kéziratokat szedett össze, és Toldy Ferencsel Hunfalvyhoz küldte, hogy készítse elő kiadásra. Hunfalvy azonban nem tudott vogulul, ezért a télen át közösen rendezgeték Reguly gyűjtéseit, s e közös munka révén igyekezett a vogul nyelv rejtelmeibe hatolni, struktúráját felvázolni. Nagy szerencse, hogy 1857 őszén Reguly visszanyerte vitalitását, s szeptember—október folyamán hosszú gyűjtőutat tett a Palócföldön, ahol a nyelvrokonoktól hozott néprajzi anyaghoz kívánt hazai párhuzamokat gyűjteni. Kettejük közös nagy

munkája 1858 májusáig tartott. Akkor Reguly ismét elfáradt, s a végleg kimerült férfi meghalt, mielőtt anyagát rendezték, megfejtették volna.

Hunfalvy életében kedvező fordulat volt, hogy 1857-ben öccse feleségül vette egy budai gyógyszerész leányát, és maga is Budán telepedett meg. Benne a családszerető Hunfalvy Pál újabb támaszra, szellemi társra talált. Ő akkori-
ban a pesti belvárosban, a Röck-féle ház II. emeletén lakott feleségével, a Szervita tér 7. szám alatt. Röviddel ezután még egy szerencse érte. Hívására 1858-ban Göttingából Pestre érkezett Budenz József, a fiatal német

nyelvész. Az indoeurópai és a török nyelvekben kitűnő felkészültségű tudóst rávette a finnugor nyelvek tanulmányozására, s arra, hogy legyen társa a Reguly-hagyaték feldolgozásában. Hunfalvy kijárta, hogy 1861-ben Budenz is állást kapott az Akadémia könyvtárában. Így érte el, hogy Budenz végleg Magyarországon ragadt, magyarrá vált, s később alig írt más nyelven, mint magyarul.

Hunfalvy életének az 1850-es évek végén újabb felívelő szakasza kezdődött. A Magyar Tudományos Akadémia 1859-ben rendes tagjává választotta. (Ugyanakkor lett rendes tag Arany János is.)

Székfoglalóját *Egy vogul monda* címen tartotta. Összefoglalta benne mindazt, amit nyelvrokonságunkról addig kiderített a szakirodalomból és Reguly anyagából. Ezekben az években nagy harci kedvvel vetette bele magát a nyelvészeti vitákba is. Vitázott Ballagival, Lugossyval, Brassai Sámuellel és szinte mindenkivel, akinek publikációi jelentek meg a hazai nyelvtudomány kérdéseiről. Vitáikkeinek azonban sohasem volt személyeskedő éle, vitapartnereit sértő, kicsinylő felhangja.

1862-ben új folyóiratot indított Nyelvtudományi Közlemények néven, mintegy az akkor megszűnő Magyar Nyelvészet folytatásaként.

Ezt a ma is létező folyóiratot 1878-ig szerkesztette. Akkor Budenznek adta át, s ezen idő alatt fiatalabb kartársával együtt valóságos iskolát teremtett e folyóirat révén. Minden módon szorgalmazta, s időnként vitapartnereinek is figyelmébe ajánlotta a finn nyelv hazai megismertetését. 1861-ben a finn nyelvet tanulók számára adott ki saját szerkesztésében egy testes és változatos tartalmú antológiát, *Finn olvasókönyvet*. Ebben a kötetben a finn mellett szerét ejtette az észti folklór és irodalom ismertetésének, bemutatásának is.

Tudományos elismertsége és a politikai viszonyok változása tette lehetővé számára, hogy visszatér-

jen a közéletbe. 1861-ben a szepes-
szombati választókerület, amelyik
az 1848-as parlamentbe bejuttatta,
ismét országgyűlési képviselőjévé
választotta. 1865-ben pedig a kés-
márki kerület választotta képviselővé.

TERMÉKENY ÖREGKOR, ALKOTÓ ÉVTIZEDEK

Életének utolsó három évtizedéről keveset mondhatunk. Ennek a hosszú, termékeny életszakasznak legfőbb eseményeit az újabb művek megjelenése, az újabb tudományos viták, a külföldi kongresszusokon tartott előadások, az

utazások és az elismerés megnyilvánulásai jelentették. Munkácsi Bernát az 1864-től 1875-ig tartó időszakot „a nyelvészeti főalkotások és ethnológiai előtanulmányok”, az 1876 és 1891 közötti éveket pedig „a magyar ethnológia megteremtése” korszakának nevezi Hunfalvy életében. Nem is jogosulatlan ez a „korszakolás”, ha érdeklődésének változását, stúdiumainak alakulását követjük nyomon. Életének keretei azonban mitsem változtak. Haláláig az Akadémia „könyvtárnoka” maradt, s mivel 1865-től lakása is az újonnan épült akadémiai székházban volt, jóformán ki sem kellett mozdulnia az épület falai közül.

1864-ben megjelent a Reguly gyűjtését feldolgozó nagy kötet, *A vogul föld és nép*. Ezzel a munkával a magyar nép finnugor rokonsága, eredetének kérdése világosabbá vált, de Hunfalvyt nem elégítette ki a magyar etnogenezis kezdeteinek nyomozása. Az 1860-as években már szorgalmasan kutatta Magyarország más népeinek őstörténetét is. 1867-ben több dolgozata jelent meg a románokról; írt a román nyelvről, az erdélyi helynevekről, a román államiság kezdeteiről.

1869 nyarán felesége és sógornője kíséretében hosszabb északi utazást tett a Balti-tengert övező tájakon. Az észt, finn, svéd, dán, német

tudóstársak lelkesen segítették egész utazása során. Elmélyedt a bejárt országok, megismert népek történeti és társadalmi viszonyaiban. Olvasmányaiból szerzett ismereteit, személyes tapasztalatait, megfigyeléseit két kötetben megírta, s előbb 1871-ben magyarul (*Utazás a Balt-tenger vidékein*), majd 1874-ben németül is megjelenítette.

A személyes találkozások, ismeretségek is hozzájárultak széles körű külföldi elismertségéhez. Egyre-másra kapta a külföldi tudományos társulatok, akadémiák tagságáról szóló okleveleket. Először a Finn Irodalmi Társaság, majd az Észttudós Társaság vá-

lasztotta tiszteleti tagjának, 1873-ban pedig a Porosz Tudományos Akadémia vette fel levelező tagjai sorába. Élete végén már kilenc külföldi tudományos társaságnak volt a tagja. A Magyar Tudományos Akadémia képviselőtében is mind többet utazott külföldi kongresszusokra. 1874-ben az orientalisták II. kongresszusán Londonban tartott előadást a turáni nyelvek kutatási metodikájáról. 1875-ben pedig közölte utolsó jelentősebb nyelvészeti tárgyú munkáját, az *Éjszaki osztják nyelvét*.

Életének utolsó húsz évében, az 1870-es évektől fogva azonban már főként etnográfiai és történeti ku-

tatásainak élt. 1876-ban publikált műve, a *Magyarország ethnographiája*, egyik betetőzése volt ilyen irányú kutatómunkájának. Ez a könyve a következő évben németül is megjelent (*Ethnographie von Ungarn*), s nagy hatást gyakorolt a hazai és külföldi tudományos közvéleményre. Főleg e könyve révén váltak ismertté Hunfalvy korábban is hangoztatott, folyóiratokban publikált megállapításai a magyar nép és nyelv eredetéről, Magyarország etnikumainak történetéről és népmozgalmairól. Ennek nyomán robbant ki az évekig tartó vita a székelyek eredetéről is 1879-ben. Még el sem csöndesült a „székely-vita”, amikor megjelent

Vámbéry Árminnak *A magyarok eredete* című műve, amely a később „ugor—török háború”-nak elkelesztett viharos vitát elindította. E viták tartalmára itt nem térünk ki, de egy mozzanatuk feltétlenül az életrajzhoz tartozik. Mégpedig az, hogy egyes ellenfelei személyében támadták meg Hunfalvyt. Azzal érveltek, hogy a magyarsághoz későn asszimilálódott, a magyar nyelvet nem anyanyelveként tanulta meg, hogyan merészkedik hát éppen ő döntőbírául feltolakodni a magyar nyelv és nép eredetének kérdésében. Alantas módon, tudománytalan érvekkel próbálták a vitából kizárni, s Hunfalvy lelkét nem először kese-

rítették igaz magyarságát kétségbevonó támadások. Munkácsi írja, hogy 1856-ban, amikor Hunfalvy megindította a Magyar Nyelvészeti című folyóiratot, rágalmozó akció indult ellene. A lap egyik támogatójától tudta meg, hogy egy tekintélyes akadémikus figyelmeztette, óvakodjék Hunfalvytól, akit az osztrák kormány megvesztegetett, hogy a finnugor rokonság hirdetésével a magyar nemzet hitelét lerontsa. A hun–magyar rokonság s a szittya dicsőség hívei — tudományos érvek híján, — később sem riadtak vissza az effajta intrikától. Hunfalvy azonban nem vált keserű emberré, nem vonult vissza, s végül minden harcot

végigharcolva, híveivel, tanítványaival győzelemre vitték a tudományos igazságot.

Öreg korában is szorgalmazta a magyar tudományos eredmények külföldi megismertetését, részvételünket a nemzetközi tudományos életben. 1877-ben az ő szerkesztésében indult meg a *Literarische Berichte aus Ungarn* című akadémiai folyóirat, amelyet 1881 után *Ungarische Revue* néven jelentettek meg. Ez utóbbit két éven át egyedül szerkesztette, majd 1883-tól 1891-ig, haláláig Heinrich Gusztávval közösen. Jól tudta, mennyire fontos a külföld tájékoztatása Magyarországról, a hazai életviszonyokról, a nemzetiségek

helyzetéről, s arra törekedett, hogy „a külföld ítélete elé hiteles s meg nem hamisított tényeket állítson”. 1881-ben részt vett az orientalisták berlini kongresszusán, és előadásában azt fejtegette, hogy a nemzetiség princípiuma, alkotó elve, etnikai különállásának legfőbb tényezője a nyelv. 1883-ban előadást tartott a leydeni orientalista kongresszuson is, s újabb külföldi akadémiák, tudós társaságok választották tiszteleti tagjukká, Párizsban, Dallasban, Philadelphiában, Prágában, Bécsben.

Munkakedve, munkabírása agastyán korában sem hagyta el. Fáradhatatlan volt az Akadémia és a Kisfaludy Társaság ülésein, a

Luther Társaságban, melynek elnöke volt, az evangélikus egyház iskolai ügyeiben. 1883-ban az Akadémia az I. Osztály elnökévé és az igazgató tanács tagjává választotta, s a politikai közéletben meg tisztelték a királyi tanácsosság címével, majd a főrendiházi tagság méltóságával. Baráti köre révén is a tudományos közélet egyik vezető személyisége volt. Azokat, akik az ő szorosabb köréhez tartoztak, akadémiai osztályülések után megszokta volt hívni magukhoz vacsorára. Szily Kálmán visszaemlékezése szerint „A 80-as években, mikor már én is e körhöz tartoztam, Budenz, Fraknói, Greguss Ágost, Gyulai Pál, Heinrich Gusz-

táv, Keleti Károly és Szabó József voltak a rendes vendégek”. Ez az imponáló névsor valószínűleg nem is teljes, mert a 80-as években Hunfalvy János még élt, s tagja volt e baráti körnek.

Az 1880-as években kutatásai főként a román nép és nyelv történetére irányultak, s az előtanulmányok egész sorozatát publikálta készülő nagy monográfiájához magyar és német nyelven. A nemzeti-ségi viszonyok és a történeti emlékek, régészeti leletek helyszíni tanulmányozása végett 1886 nyarán hosszabb körutat tett Erdélyben, és a következő évben tanulságosan foglalta össze utazásának tapasztalatait a Budapesti Szemlében meg-

jelent cikksorozatában. Kapcsolatba került azokkal a férfiakkal, Meltzl Hugóval és Herrmann Antallal, akik az első lépéseket tették a néprajz hazai barátainak tömörítésére, összefogására.

Hunfalvy Pál 1887-ben kezdte tárgyalásait a Néprajzi Társaság megalakítása érdekében. (Öccse a Magyar Földrajzi Társaság alapító, első elnöke volt.) Az 1889. évi alakuló ülésig Herrmann Antallal együtt számos előkészítő tárgyaláson vett részt, s a megalakulást követően is igen aktívan vezette a Magyarországi Néprajzi Társaságot, ahogy akkor nevezték. Elnöksége alatt, szellemi irányításával alapították a magyar néprajz szak-

folyóíratát, az Ethnographiát, de ennek szerkesztésében már nem vállalt részt. Munkácsi Bernát szavai szerint: „Ebben a társaságban ünnepelte tudományos pályájának talán legszebb és legbolderabb napját 1891. november 28-án, midőn akadémiai tagságának ötvenéves jubileuma alkalmából tiszteletére emlékülést rendeztünk.”

Az ülésen elhangzó előadások és a Hunfalvy irodalmi munkásságát tartalmazó bibliográfia 1891-es évszámmal *Hunfalvy Album* néven később önálló kötetben jelent meg.

Az ünneplést követő harmadnapon, november 30-án Hunfalvy örökre lehunyta szemeit, s így a tiszteletére készült albumba már

Gyulai Pálnak a ravatalnál elhangzott búcsúztatóját is beszerkesztették. „Nincs köztünk többé az a valódi tudós — állapította meg a búcsút vevő barát —, aki az európaiságot erős nemzeti érzéssel párosította.” Utolsó nagy műve, *Az oldhok története*, amelyen még a halálát megelőző este is dolgozott, torzóban maradt. Kéziratának utolsó sora így hangzik: „Itt szakad vége Bălcescu elbeszélésének...” A népeink barátságán fáradozó nagy román hazafi neve e mű végén jelkép az utókornak. Kéziratát egyik tanítványa, Réthy László rendezte sajtó alá és tette közzé két kötetben 1894—95-ben.

✱

Milyen ember volt Hunfalvy Pál? Kortársai, barátai, tanítványai tisztelettel nyilatkoztak róla. Életrajza, műveinek felfogása, levelezése is egy tiszta jellemű emberre, igazi tudósra vall. A mindig derűs, nyugodt és szerény Hunfalvy sokak bizalmát, ragaszkodását élvezte. Joggal írta róla levelezésének kitűnő ismerője, Loványi Gyula: „Belső kiegyensúlyozottság, bölcs életszemlélet, kötelességteljesítés, szerénység, kifogyhatatlan segítőkészség és a mélyből fakadó derű; ezek azok az elemek, amelyekből Hunfalvy nemes vezető egyénisége kiformálódott. Hunfalvy Pál nemcsak nagy tudós, hanem ami több ennél, nagy ember

is volt.” (Loványi 1961. 20)
Szily Kálmán emlékei szerint
„Hunfalvy, ha bántotta is valami
rendszerint tudott magán és indu-
latain uralkodni. Csak ha Deák
Ferencet, s a 67-es kiegyezést
ócsárolta valaki, vagy ha valamely
tudományos dolgozatban gondat-
lan könnyűvérűséget, vagy lelki-
ismeretlenséget kellett tapasztalni,
tört ki belőle az indulat; amott a
fölháborodás, itt a megvetés hang-
ján.” (Szily 1910. 12.)

Deák józan, cselekvéseit a reális
lehetőségekhez igazító szellemében
működött Hunfalvy a tudomány
mezején. Politikai téren is megnyil-
vánult Deák-pártisága, s bár a napi
politikától általában távol tartotta

magát, 1861-ben politikai nyilatkozatot tett Deák Ferenc felirati javaslata mellett. 1889-ben pedig nyílt levéllel fordult a budapesti egyetemi ifjúsághoz. Erre a nyilvános felszólalásra az indította, hogy a honossági törvény meghozatalán felbuzdulva az ifjak tömeges zarándoklatot kívántak szervezni Turinba, Kossuthhoz. Hunfalvy a rajongó Kossuth-kultuszt nem szerette, sőt veszedelmesnek ítélte. 1848–49-ben hűséggel követte az országgyűlést, de a pártharcokban akkor is a békét, kiegyezést óhajtó párt oldalán állt. Politikai ellenérzéseit tetézte, hogy Kossuth a magyar nyelv eredetéről folyó vitában a „török

párt” oldalán állt, s már az 50-es években elvetette a finnugor rokonság gondolatát.

Hunfalvy magyarsága a mellőngető, szájhős magyarkodókkal szemben álló, önként vállalt és igaz magyarság volt. Öccsével együtt vallotta: „... én ugyan vérem szerint német származású vagyok, de tiltakoznám, ha teljes és tökéletes magyarságomat kétségbe vonná valaki.” A tudomány mezején pedig a XIX. században kevesen tettek annyit a reális, helyes nemzeti önismeret érdekében, mint Hunfalvy Pál.

A szász parasztgyerekből lett tudós, a munkát élete sarokkövének tekintő értelmiségi a szolid

polgári erényeket tartotta követendőnek. Erről vallott 1855-ben megjelent *Munka, szorgalom és még valami* című cikksorozatában is a Pesti Naplóban. Feleségének a családja szintén a munkája révén felemelkedő iparos polgárságot képviselte. Apósa, Röck István 1804-ben helyezte át műhelyét Ausztriából Pestre, de az 1840-es években már szita- és rostagyárosnak nevezték. Maga is tisztelte a kétkezi munkát, a gazdálkodást. Valószínűleg a Röck család révén jutott ahhoz a mintegy 50-70 holdas birtokhoz, a Tisza-földvár melletti Homokpusztán, amelyen 1860-tól (esetleg már korábban is) maga gazdálkodott. Még a Balti-

tenger mellékéről is rendszeresen írt instrukciókat homokpusztai mindenésének, s ugyanakkor beszámolt neki az északi mezőgazdaságban tett megfigyeléseiről.

Meghitt, testvéri viszonyt ápolt hasonló életelveket valló öccsével, Hunfalvy Jánossal, akit tanulmányai és pályakezdése idején anyagiilag is támogatott. Mivel saját gyermekei nem voltak, öccse és a Röck-família gyermekei jelentették számára a családot. Az elhunytáról szóló gyászjelentést felesége, Röck Karolina és unokaöccse, Hunfalvy Géza adta ki.

Szoros kapocs fűzte az evangélikus egyházhoz. Több mint negyedszázadon át volt a városligeti

fasorban (ma Gorkij-fasor) épített gimnázium felügyelője a Deák téri egyház megbízásából. Érdemeit az iskola falán elhelyezett emléktábla örökítette meg. Neki is része volt abban, hogy ez a gimnázium az ország egyik legjobb iskolájává vált, s növendékeiből később világhíres, Nobel-díjas tudósok kerültek ki. Érdemei elismeréseképpen választotta őt elnökének a Luther Társaság. E szoros kapcsolat és gyermektelensége teszi érthetővé végrendeletét, melyben 2000 koronát hagyott Nagyszalók evangélikus templomára, 4000-et a budapesti protestáns árvaházra és 80 000 koronás tőkével alapítványt tett a pozsonyi evangélikus teológiai aka-

démia számára. E tőke kamataiból évenként 2—2 végzett növendék kapott kétéves ösztöndíjat külföldi egyetemek látogatására. Hunfalvy nemcsak élete tudományos eredményeivel, gyakorlati munkálkodásával, egész emberségével, hanem alapítványaival még holtában is e haza és nemzetei jövőjét kívánta szolgálni.

TUDOMÁNYOS ÉLETMŰVE

Hunfalvy Pál életműve szinte áttekinthetetlenül gazdag, s igen sokrétű. Jogtörténeti és ókortudományi, „országgazdászati” és esztétikai, magyar nyelvtörténeti és finnugrisztikai, folklór és etnográfiai, őstörténeti és néptörténeti tárgyú munkáival több tudomány-szak történetébe írta be nevét. Hunfalvy még nem volt a szó mai értelmében vett szaktudós, de munkásságával számos szaktudomány önállósodásához járult hozzá. Ő maga — sok tekintetben meghatározatlan, komplex érdeklődés-

től vezéreltetve — mindazt megismerni törekedett, amit a magyarság eredetéről, rokoni kapcsolatairól, őstörténetéről csak tudni lehet, s foglalkozott számos más nép történetével, nyelvével, kultúrájával is. Nemrégiben Zsigmond Gábor kimutatta, hogy a fiatal Hunfalvy új tudományterület, az egyetemes „embertudomány” elméleti megalapozásán fáradozott. Ennek érdekében kívánta tisztázni a társadalom és a nemzet kategóriáit, s jutott el egy új etnikumkutató koncepcióhoz. Jól látta, hogy a népek történetét az írásbeliség koráig sűrű homály fedi. Őstörténetünk-ről a nyelv a legbeszédesebb tanú, ki kell tehát fejleszteni az össze-

hasonlító módszerre alapozott nyelvtörténetet. E cél érdekében fordult érdeklődéssel a nyelvészet felé már az 1840-es években.

A teljes életmű áttekintésére a szűkre szabott terjedelemben nem vállalkozhattunk, csupán azon tudományterületeket érintjük, amelyekben a legeredményesebben dolgozott. Meg kell azonban mondanunk, hogy a nyelvtudomány, a történetírás és a néprajz területén kifejtett munkásságának áttekintése sem egyszerű feladat.

NYELVÉSZETI MUNKÁSSÁGA

1850-ben már kevés olyan jelentős kultúrközpontja, egyeteme volt Európának, ahol a nyelvtudomány gazdái, művelői ne hivatásos szakemberek, képzettségük és diplomájuk szerint is ne filológusok lettek volna. Nálunk viszont még közel két évtizedig élve élőnek bizonyult az a (csupán Révai idején megszakadt) hagyomány, azaz az a gyakorlat, hogy a magyarországi nyelvtudomány különféle kérdéseiben a döntő szó kimondói a legkülönfélébb szakmák képviselői voltak a polihisztorok egyre fogyatkozó (s voltaképp egyre korszerűtlenebbé váló) fajtájából. Hi-

ába vált időközben önálló tudománnyá a nyelvészet, művelői — nálunk — még a múlt század közepén is a legkülönbélebb egyéb szakterületekről (jog, orvos, teológia, hadtudomány stb.) verbuválódtak, s az ő élükre állt, az ő csoportjukat szervezte viszonylag szakszerű nyelvészgárdává, ill. taposta ki az utat segítségükkel a másfél-két évtized után színre lépő valódi nyelvészek számára Hunfalvy Pál. Mintegy prologusának s egyben programadásnak is tekinthető „nyelvészeti nagy tennivalóink”-ről írt, 1850—1851-ben publikált tanulmánya:

„Minden európai azon helyhez képest, mellyet az igazán európai

életben tart — írja itt —, osztozik minden tudományos fáradságban, ennél fogva a nyelvészetben is. A magyar nemzet okvetlenül köteles részesnek beállni azon munkálkodásba, melly a classicus és a sémi nyelveket és irodalmakat tűzi tárggyul . . ., de e munkálkodásban a vezérséget mások foglalták el, kik a múlt századokban többet akartak és tudtak a szellemi munka birodalmában tenni . . . Ámde az ural-altáji nyelvészeti körrel, melynek annyi történelmi homályt kell felderíteni, mi magyarok egészen másképp vagyunk: *itt a vezérséget nekiünk kell megragadnunk*, ha tudományos működésünk a legnagyobb szégyent, a

tehetetlenség feletti szégyent nem akar vallani! Valamint a Kaspi-tenger mellékei azon kapuk, melyen Közép- és Éjszaki-Ázsiából Európába jöttek a nemzetek, azonképpen legyen a magyar tudomány e tekintetben kapu, melyen az európai szellem vizsgálatai Közép-Ázsiába kalauzoltassanak . . .”

Az itt megfogalmazott feladatokról később többször — nézeteit tovább finomítva — is szól. Kijegesedő felfogásának lényege: „ . . . Sajnovics és Révai óta meg lehetős sokat beszéltek a mieink a magyar, finn és lapp nyelvek rokonságáról: de annyi sok nyilatkozó s ítélni bátorkodó közt nem volt egy sem, ki tanulás által győ-

zódott volna meg arról, a mi nyilatkozásának vagy éppen ítéletének tárgya vala . . . A rokon nyelvek tudása nélkül nem találhatni alapot, amelyre építeni lehet. Mindaddig, míg nyelvtudósaink a finn és török nyelveket nem tanulandják, sem nyelvtani, sem szótári könyveink nem fognak a nyelvtudomány kívánalmainak megfelelni . . .” (Idézi: Szily 1910. 6.)

Azt hihetnők, hogy e felismeréseivel az 1850-es évek elején nem áll egyedül, s feladata megoldásában is akad segítsége, első helyen éppen a hatalmas tudományos poggyászával végleg hazatért és Pesten megtelepedett Reguly Antal személyében. Tény, hogy voltakép-

pen helyette és az ő helyén Hunfalvy kezdi megszervezni és kiépíteni a Reguly (csak vázlatosan megfogalmazott) elképzeléseinek s terveinek megfelelő, komplex szemléletű magyar uralisztikát; fokozatosan bázist is, kereteket is teremtvé az új tudományszakoknak. Maga magát is együtt építi és fejleszti ezzel a szakmával, sorra veszi és tanulmányozza ő is a rokon nyelveket, olvassa s egyben ismerteti is az egyre gazdagodó nemzetközi uralisztikai szakirodalmat, s válik ilyképp rövid néhány év alatt az uralisztika egész területén járatos tájékoztatóvá, inspirátorrá.

Pápay József éles szemű meglátása szerint (41.): „... mint tör-

ténettudós . . . belátta, hogy nemzetünk eredetének és őstörténetének földerítésében az összehasonlító nyelvtudománytól várhatunk legtöbbet, mert e tekintetben a nyelvek a legbizonyosabb tanúk és legrészrehajthatatlanabb bírák.” „ . . . ő — írja alább (46.) — elsősorban is történetbúvár volt, nyelvtudománya is a történettudomány szolgálatában állott; a magyar nyelvet azért hasonlította össze rokonaival, hogy földerítse nemzetünk eredetét és viszontagságait. Nyelvhasználásaiban legtöbbször megelégedett a hasonló mozzanatoknak egymás mellé állításával, anélkül, hogy a különböző nyelvi alakokat visszavezette volna bár-

minő egységes alapformára. Ezzel korántsem kicsinyeljük le Hunfalvy elévülhetetlen érdemeit, mert hiszen nyelvünk eredetének kérdésében ő mondta ki a döntő szót, annak finnugor eredetét a legközelebbi rokonnyelvek pontos ismeretetésével kétségbevonhatatlanul bebizonyította s ezzel egyszersmind a finnugor nyelvtudományt hazánkban új életre keltette . . .”

A tanulmányozandó rokon nyelvek sorában első helyre a finnt tette. Mint már szó esett róla, a szabadságharc bukását követő hónapokban finn nyelvtant és szótárt kér és kap Toldy Ferentől. Uralisztikai tárgyú írásai közül —

életműve egészét tekintve — a finn vonatkozásúak a legszámosabbak, s témájuk szerint is a legváltozatosabbak. Nyilván már a kezdet kezdetén sem azért került érdeklődése homlokterébe a finn, mert azt vélte volna a legközelebbi rokonnyelvnek. Egyszerűen tudta, hogy a magyar mellett a finn a legjelentősebb, legfejlettebb, legkidolgozottabb uráli nyelv, amelynek alapos ismerete nélkülözhetetlen az uralisztika eredményes műveléséhez. Ezért is szorgalmazta utóbb lankadatlanul barátai és hívei körében a finn nyelv tanulását, s egyebek mellett ezért is vállalkozott 1861-ben finn olvasókönyv összeállítására.

A szerző így indokolja műve megjelentetését (amelyet egyébként egy tankönyvsorozat egyik kötetéül szánt): „Bár irodalmunkban régiebb időktől fogva, jelesen Sajnovics János munkájának ... megjelenése ólta ..., nagy viták folytak is volt arrul: a' magyar nyelvnek van-e vagy nincsen rokonsága a' finn nyelvekkel; 's bár Révai Miklósnak a' korát megelőző és felülmúló tudománya nemcsak elismeré azon rokonságot, hanem a' finn nyelvnek tanulását a' magyar nyelv-tudományra nézve szükségesnek mondó és fényes példájával igazoló is: a' rokon nyelvek kérdése mind a mellett csak az imént múlt hatodik évtized

alatt 's csak a' Magyar Akademia kebelében nyilatkozott tudományos igyekezet által fejlődött anynyira, hogy tanulásuk szükségét már nem igen kételheti meg senki, a' kinek bármi csekély fogalma van is a' történelmi nyelvtudományról. De a' rokon nyelvek közt tulajdonképi Finn nyelv az, a' mellynek ismerete, úgy látszik, leghelyesebben utasít bennünket a' több rokon nyelvek tanulására. 'S van neki magában is előnye a' többek felett, t.i. eredeti mondái és népköltészete, millyeneket a' magyar nyelvben nem találunk, 's talán egy rokon nyelvben sem fogunk többé találni. A' rokon nyelvek tanulását legjobban moz-

dítjuk elő, ha legelőbb a' finn nyelv megtanulására szereznék eszközöket . . .” Az Előbeszéd későbbi passzusaiban is megnyilvánul igényessége és sokoldalúsága: „ . . . a Finn Olvasókönyv kidolgozásában két irányt tarték szem előtt, azt, hogy nyelvgyakorló könyvünk legyen, 's azt, hogy némileg Finnországot, a' finn történeteket és irodalmat, tehát a finn nép szellemi állapotját ismértető könyvünk legyen . . .” A tartalmas tankönyvnek külön érdeme, hogy finn szerző tollából (Ahlqvist) származó finn nyelvű tanulmány közreadásával az észt folklór és irodalom bemutatására is ismételten módot talál.

Hunfalvy Pál természetesen az-

zal is tisztában van, hogy a magyar nyelv finnugorsága mellett a döntő bizonyítékokat a legközelebbi rokon nyelvek, a vogul és az osztják szolgáltatják; s még az osztjáknál is nagyobb mértékben a Reguly által nagyobb mennyiségben s gondosabban gyűjtött vogul nyelvű anyag. A vogul nyelv megközelítéséhez azonban nincsenek (mert nem is léteznek még!) keze ügyében a nélkülözhetetlen segédletek; részletes és megbízható nyelvtanok, komoly szótárak vagy szójegyzékek, nyomtatott szövegek; s még rosszabb a helyzet az osztják esetében. Igaz, közvetlen kollégája, az obi-ugor nyelvek és kultúrák akkoriban egyetlen igazi ismerője,

a vogulok és osztjákok körében korábban éveket eltöltött, s ott sok ezer sornyi folklór-feljegyzést készítő Reguly Antal. De a tudós társadalomban az is ismeretes, hogy a csodálatos anyag a gyűjtő számára is hét lakattal lezárt kincses ládának bizonyult. A terepmunka során az időnyerés okán elmulasztott jegyzetelést, pontos fordítást idehaza már nem tudta pótolni, emlékezete nem birkózhatott meg a roppant szövevényes és nehéz feladattal. Hunfalvy Pál Toldy Ferenc közreműködésével mindenestre megkísérli Reguly lankadó életkedvét, becsvágyát serkentgetni, s előcsalogatni, amennyit csak lehetséges a gyorsankopó, töredező

vogul emlékekből. Nagyszabású vogul tárgyú munkájában (1864) így emlékszik Regulyval történt találkozására, voltaképpen közös művük elkészültének egyes állomásaira: „Regulyval, a' kinek utazásait mind növekvő érdekek kísértem volt, 1851-ben ismerkedém meg itt Pesten. Az olta igen gyakran ösztönzém utazásainak leírására 's gyűjteményeinek kidolgozására. De teste kifáradva 's szelleme meglévén törve, arrul néha szinte hallani sem akart: másszor meg szívesen elbeszélle tapasztalásaibul egyet-mást, a' minnek érdekessége még inkább fokozza vala az óhajtást, bár Reguly leírná utazásait. Még nálam is jobban

ösztönzé folyvást Toldy Ferencz, sajnálkozással látván, hogy idő múltával mind bajosabbá válik majd a' munka a' betegeskedőnek. Végre az 1857-diki ősz egyik napján nagy örömmel hozza nekem Toldy egy csomó írást Regulytul, azon üzenetével, hadd készítsem el kiadásra. Megragadván az alkalmat mindjárt hozzá sieték, 's arra kérém, hogy olvassa velem a vogul szövegeket, hogy megtanulhassam anyelvet, mert csak azután lehetnék segítségére. Reá állá kérésemre Reguly — a' ki, ha néha elbeszélle is valamit úti kalandjaibul, még sem szereti vala közleni hozományaait —, 's azon naptul fogva szorgalmasan olvasók a' vogul

mondákat. E' foglalatosság felvidítá őt, 's nagy munkakedv szállá meg. Fáradhatatlanul kezdé rendezgetni szó- és nyelvtani jegyzeteit; emlékezetei megújulának; 's úgy látszék, hogy testileg szellemileg felidül. De ez a' jó kedv csak az 1858-diki év tavasz utóhaváig tartá. Ezután megszűnék hozzám járni, avval biztatván engemet, hogy a' nyári szün-idő alatt a' budai hegyeken fog mulatni és épülni, 's majd ősszel megújult erővel folytatjuk a' munkát. Én is nyárhóban falura menék, 's ott nemsokára a' szomorú hír ére, hogy Reguly august. hó 23-án meghalt..." — Két bekezdéssel alább Reguly tevékenységével kapcsolatban o-

lyan megjegyzést tesz, amellyel nem lehet teljesen egyetérteni: „Kár — írja —, hogy Reguly, visszatérőben, a' Volga mellékein a' csuvasok, cseremiszek és mordvinok közt is gyűjtögete, mert az elvonta éjszaki tanulmányaitul, 's kifáradt testét és lelkét új-új munkára erőltette: de engede a' magyar Akademia óhajtságának, a' mely Regulynak egészségi állapotját nem ismeri vala. Az ott összegyűjtött nyelvadatok becses toldásai a' már megvolt csuvas, cseremisz és mordvin nyelvanyagnak . . .” Többről volt és van azonban itt szó, mint „becses toldásokról”! A magyar uralisztikának (főként pl. Budenznek) a Reguly haza-

hozta Volga-környéki nyelvi anyag (szövegek, példamondatok, szójegyzékek, nyomtatványok) volt az említett nyelvekre vonatkozó szinte kizárólagos hiteles forrása. — Abban viszont igaz van Hunfalvynak, hogy Reguly végső erőtartalékait tovább csappanthatta ez az MTA kérte kitérés és munka (amely egyébként nem ellenkezett nagy utazónk eredeti terveivel, komplex jellegű kutatási szándékaival). A kiadványt Hunfalvy maga így jellemzi: „Itt a’ vogul földet és népet illető hagyományait [ti. Regulynak! D. P.] közlöm, a’ mellyek reánk ’s a’ nyelvtudományra nézve legnyomosabbak, ’s a’ mellyeket Reguly

segítségével tanultam megérteni. Munkám kelletnél is lassabban haladt, mert Reguly egyetlen egy vogul szöveget sem fordított volt le; . . . csak most veszi az olvasó mind azt, a' mit a' Reguly hagyományaiiban a' vogul népről talál-
tam 's meg bírtam fejteni . . ." A vogulokról (nyelvükről, történetükről, folklórjukról) több kitűnő, anyagában lényegesen gazdagabb, szakszerűbb munka jelent meg ugyan e kiadvány óta (elsősorban Munkácsi és Kannisto sokkötetes nagy vállalkozásai), de ezek nem feledtethetik ezt a kiváló, a maga korában egyedülálló, úttörő monográfiát, a vogulság első tekintélyes, rangos bemutatását.

Reguly osztják szövegei azonban már feltörhetetlen diónak bizonyultak számára, noha megfejtésüknek többször is nekirugaszkodott, s ehhez minden felhasználható és elérhető segédeszközt is igénybe vett. (Köztudott, hogy ezt a minden korábbinál bonyolultabb, nehezebb munkát Pápay József végezte el — a helyszínen, az osztjások földjén, szerencsésen fellelt kiváló adatközlők segítségével.) Mégsem kevés és lebecsülendő az sem, amit Hunfalvy Pál e másik igen közeli rokon nyelv hazai megismertetése és szakszerű megközelítése terén tett; közleményei hazánkban az első állomásai a tudományos igényű osztják filológiá-

nak. *Az éjszaki osztják nyelv* című dolgozatát Munkácsi is nagyra értékeli (1912. 404–405.): „Mai napig is, harmadfél évtized után, ez az egyetlen rendszeres éjszaki osztják nyelvtanunk, mely kimerítő alapossággal sorolja elő s tárgyalja főleg a forrásaiban található alaktani jelenségeket, melynek adatai azonban — mivel a szövegegyes anyag csak kevés aprósággal terjed többre a Máté-evangélium tíz első fejezeténél —, sajnos összevéve sem elégségesek ahhoz, hogy belőlük akár az ige-, akár a névragozásnak teljes és világos képét nyerhetnők.”

Hunfalvy Pál a már említettek mellett és a permiek kivételével

voltaképpen módszeresen számba vette a fontosabb uráli nyelveket (köztük — elismerésreméltóan — a tudományban rokonként véglegesen csak később elkönyvelt s kutatott szamojédot is), s egy-egy rövidebb-hosszabb közleményben, főként a bemutatásra és leírásra törekedve a nyelvtudomány számára — alapfokon — valamiképp hozzáférhetővé, tanulmányozhatóvá tette pl. a mordvin és a lapp nyelvet is. Nyelvhasználatra is vállalkozó munkáiban, amelyek nyelvészeti munkássága szintéziseit jelentik, szóba kerülnek egyébként (ill. adatokkal szerepelnek) az általa külön-külön nem tárgyalt rokon nyelvek is.

Négy évtizedes tudományos tevékenysége során többször is összegezte az uráli nyelvek rokonságáról, egybetartozásáról kialakított nézeteit, első vállalkozása e tárgykörből (1851—1852) kétségkívül úttörő jelentőségű. Kállay Ferenc 1844-es áttekintése óta magyar nyelven ez volt az első szakszerűnek mondható összefoglalás nyelvünk hovatartozásáról, a nyelvi rokonság mibenlétéről. Az az ő korában divatos felfogás, amely a magyart lényegében uraltáji nyelvnek véli, azaz a finn-ugorok mellett a törököket is a rokonságba sorolja, késői munkáiban némiképp módosul, de ezek a tanulmányok már akkor keletkez-

tek és jelentek meg, amikor Budenz vezetésével teljes vértetben tevékenykedett már a képzett, hivatásos hazai uralisták növekvő létszámú gárdája. Hunfalvy életművében mindazonáltal nem az összehasonlító nyelvészeti fejtegetések, új megfelelések és törvényszerűségek felfedezése és ezek elméleti kifejtése a lényeges, a meghatározó. Igazságtalanság lenne ezért az éppen ezen a területen észlelhető fogyatkozásai és hiányosságai alapján megítélni — főként pedig elítélni — munkásságának nyelvészeti jelentőségét. Objektívnak tűnő, de a kelleténél szigorúbb bírálatot — elsősorban a magyar uralistákkal szemben, pl. Reguly,

Hunfalvy, Munkácsi, Halász és Pápay kapcsán — főként a kortárs finn kollégák gyakoroltak. Sokkal kedvezőbb feltételek közt tevékenykedve — mint pl. a nyelvrokonok földjére minden komplikáció nélkül eljutó orosz állampolgárok! — könnyű volt rámutatniuk bizonyos hibákra, tévedésekre. Nem kívánnám kétségbe vonni a szakszerű és elfogulatlan kritika jogosultságát, de a vérbeli nyelvész Castrén sem gyűjtött pl. olyan gazdag és tartalmas szövegeket a nyelvrokonoktól, mint a szakértelem tekintetében többször is elmarasztalt Reguly. A gőgös, és távolságtartó A. Ahlqvist a vogulok földjét megjárva sem

tudott olyan gazdag anyagú, bele-
érzéssel megírt, tartalmas könyvet
összeállítani az obi-ugorokról
(1885), mint az élő vogult sohasem
látott és hallott Hunfalvy. Még sem
hányta ezt szemükre egyetlen ma-
gyar tudóstársuk sem! — A török-
séget pedig egyébként még maga
Budenz is jó ideig a finnugorok
előtt majd ezekkel együtt a magyar
nyelv rokonának hitte. Hunfalvy
előkészítő munkája nélkül Budenz
József sokkal nehezebben és csak
nagy késéssel férközhetett volna
az egyes finnugor nyelvek közelé-
be (amelyeket azután magasabb
szinten, szakszerűbben maga is
bemutatott). Legnevezetesebb és
legtöbbet emlegetett munkájának,

Magyar—ugor összehasonlító szótár-
ának (1873—1881) voltaképpeni
korai, olykor ötletadó előzményei
Hunfalvy cifrázat- és magyarázat-
mentes szófejtései, pontosabban:
szópárhuzamai. Mindazonáltal —
mintegy illusztrációként — érde-
mes egy rövid passzust (s egyben
3 etimológiai adatsort) is ideiktatni
a nyelvhasználó Hunfalvy fejte-
getéseiből: „Az eredeti vagy szár-
mazási időszak a rokonok között
folyván el, megmondhatjuk itt,
mellyek a rokonok? Azok a finnek
..., az esztek, karjalaiak, vatja-k
[= vótok! D. P.] vepsze-k és
lívek, mellyek egy szoros egységet,
a finnséget teszik; továbbá az
ugorok, úgymint: a permiek, a

szirjének, votjákok; a vogulok, a cseremiszek, mordvinek. Ezek nem tesznek olyan szoros egységet, mint a finnek . . . Végre a lappok, kik nyelve mintegy közepett van a finnek és ugorok közt, s némelly alakjaival legközelebb vág a magyarhoz.

A felhozandó példákat és mutatványokat nem fogom valamennyi rokon nyelvből szedni, hanem leginkább csak a vogul, osztják és a tulajdonképpi finnből: . . .

Magyar	Vogul	Osztják	Finn
szem	sem	sem	silm
fog	ponk	penk	pii
vér	ver	vir	ver''

(1876. 224—25)

Megállapításai csak részben helytállóak, etimológiai leegyszerűsítettek, a megfeleléseket részletesebb hangtani, helyesírási, dialektológiai, nyelvtörténeti és jelentéstani magyarázatok nélkül sorolja egymás mellé (de általában helyesen!).

Az utókor így vélekedik nyelvészeti értekezéseiről, működéséről: „Ámde ezek a dolgozatai csak téglák voltak a finnugor összehasonlító nyelvtudomány majdan felépítendő épületéhez, s a hazánkba érkező Budenz ezen épületnek még a körvonalait sem láthatta.” (Lakó, 1980. 30.)

Szamojéd tárgyú cikkéről írja Hajdú Péter: „Feladata az volt,

hogy felhívja a figyelmet a szamojéd nyelvek kutatására. A magyar és a szamojéd közötti rokonságot a szamojéd tárgyas igeragozás bő tárgyalásával — Castrént némileg félre is értve — bizonyítja”. (1956. 52. l.)

Ezekon a rendkívül tapintatos mondatokon túl — eltekintve Pápay főntebb idézett tömör és él nélküli vélekedésétől — voltaképpen alig akad érdemi észrevétel a nyelvészeti, tudománytörténeti, ill. biográfiai irodalomban Hunfalvy Pál nyelvészeti működését illetően. A szerzők többnyire elhallgatják vagy megkerülik ezt a kérdést, s nem gyakorolnak szakszerű s részletes kritikát róla mint

nyelvészről — általában, s mint összehasonlító nyelvészről — különösen. Pedig nem kegyeletsértés az a megállapítás, hogy nagy műveltsége és készültsége ellenére voltaképpen csak kiváló érzékű s igen hasznos munkát végző amatőrnek bizonyult ezen a területen, azaz: nem volt vérbeli nyelvész. A nyelvészetet végső soron csupán eszköznek tekintette legkedvesebb diszciplinája, az őstörténet kutatásában (amelynek ugyancsak nem volt a szó szoros értelmében vett specialistája). „Bármely nemzet eredetét kétféle eszközök segítségével kell keresni, mivel azt csak is azokkal lehet megtalálni, ha megtalálható. A segédeszközök egyik

fele a rokonnyelvek tárházaiban van lerakva, melyet azokból ki kell szedni” — írja a magyarok eredetéről szólván 1864-ben.

A tudományszervező

A nyelvtudományt nem csupán művelte (s kizárólag íróasztal mellett), de sok utánjárással, fáradsággal szervezte is Hunfalvy Pál. E tudománynak híveket, szerzőket toborzott, felolvasásokra, előadásokra buzdított, lapot alapított (s az eredmények érdekében az anyagi áldozatvállalástól sem riadt vissza), külföldi kapcsolatokat létesített, tudományos vitákba, sőt

harcokba bocsátkozott. Nyelvészeti ténykedésének ez a gyakorlatinak mondható ága feltehetően fontosabb és mindenképpen hatékonyabb volt, mint az elméleti.

A „nyelvészeti nagy tennivalók”-ról szóló híres beköszöntő cikke után öt évvel, 1856-ban megteremti s megindítja az első önálló magyar nyelvű nyelvészeti folyóiratot, a hat évfolyamot megélő Magyar Nyelvészetet. Néhány jellemző részlet nevezetes, programadó bevezetéséből: „Mit akar a Magyar Nyelvészet? Hogy önkéntesen ne látszassunk határozgatni, kérdezzük: mit kell akarni a Magyar Nyelvészetnek? Erre csak a lenni kellő magyar nyelv- és

történelmi tudomány 's irodalom felelhet helyesen. A' lenni kellő magyar nyelv- és történelmi tudomány pedig országunk és nemzetünk bel- és külviszonyai által határoztatik meg.

Országunk belviszonyai okvetlenül követelik, hogy nyelv- és történelmi tudományunk ezen országnak és az azt lakó népeknek nemcsak jelenét, hanem múltját is lehető teljesen bírja. Ennélfogva nyelvtudományunk köteles nemcsak a' magyar nyelvről, hanem az oláhok [Lám a későbbi nagy, a „rumun” téma jelentkezése! D. P.] a' kárpáti és déli szlávok nyelveiről is tudományosan kimerítő munkákat bírni; ... Nyelvtudomá-

nyunk és irodalmunk szinte olyan tartoznék lenni, hogy mindent magában foglaljon, minek segítségével a' régi és az új nemzetek nyelveivel és irodalmaival megismerködhessünk . . .” „Ha tehát nem kell is igazolni olvasóink előtt, hogy a' Magyar Nyelvészet a' magyar nyelv tudományát tűzi ki célul: de igazolni kell, miért akarja ezt nyelvhasználásra, még pedig nálunk nem kedvelt és sokak által részint gúnyos, részint gyanús szemmel nézett nyelvhasználásra építeni? [Az újabb finn és finnugor ellenes hullám ekkorra megint elérte már a nyelvtudományt! D. P.] . . . a' rokon nyelvek tanulása és vizsgálata nélkül sem

magyar szótárt, sem magyar nyelv-
tant nem készíthetünk olyat, melly
kielégítse a' tudományos igényt.

— Hiába itt minden makacskodás;
tetszik, nem tetszik, azon tanulási
útra kell nekünk is térni, mellyet a'
tárgy természete szab ki . . . Ma-
gyar nyelvtudományunk és őstör-
téneteink a' rokon nemzetek nyelv-
veire és őstörténeteire utalván igen
természetes, hogy az egyes altaji
nyelvekről külön vizsgálódásokat
is igényel a' Magyar Nyelvészet;
valamint azt, hogy az altaji nem-
zetek szellemi sajátságát kitüntető
mondákat, hitregéket, közmondá-
sokat is közlend, ha módjában lesz.
Vállalatunk, melly szinte félve ke-
letközik, sokat nem fog elbírní: de

ha részvétre találna, 's kiterjeszködhetnék, mind többet ragadna magához a 'megmérhetetlen mezőről, melyre most először lép a' magyar tudomány, és vezettetik a' magyar olvasó." A csupán töredékében idézett s megismert célkitűzések jegyében, viszonylag kis szerzőgárdával kezdi életét a lap, s Hunfalvy jelentős pénztámogatásával él 1861-ig, amikor is átadja a helyét a Magyar Tudományos Akadémia hivatalos nyelvtudományi orgánumának, a *Nyelvtudományi Közleményeknek*. Ennek szintén Hunfalvy Pál a főszerkesztője, de munkája, felelőssége és gondja valamelyest csökken. „A két folyóirat között — írja Lakó György

(1962. 3.) — lényegileg nincs különbség: nemcsak szerkesztőjük ugyanaz, hanem azonos a programjuk is.” A Hunfalvy alapította, ill. indítványozta és szerkesztette két folyóirat igen sokat tett a hazai nyelvészet, ezen belül pedig kifejezetten a finnugor kutatások fellendítéséért, s mikor Hunfalvy 1878-ban megvált a szerkesztői tiszttől, már biztos kezekben tudhatta a magyarországi uralisztika ügyét. Joggal írja K. Sal Éva (1962. 283.): „... Hunfalvy 69-ik évében járt és nyilván úgy gondolhatta, hogy az utat végérvényesen megnyitotta az összehasonlító, ebben az esetben a finnugor nyelvtudomány számára. Feladatát el-

végezte, most már a minél pontosabb tudományos felmérésen, a részletkérdések megoldásán a sor. Hunfalvy ekkorra a nyelvészet művelését már majdnem teljesen abbahagyta.”

Tény és való, hogy 1850 és 1870 között egyike (sőt a maga nemében és területén egyetlenje) volt a magyar tudományos élet aktív és eredményes szervezőinek, neki sikerült először példamutatásával, lelkesítő, ihlető hatásával, meggyőző szavaival, agitációjával legalább egy kis közösséget összegyűjtenie maga körül az uralisztika művelésére, ill. pártolására. Folyóirata számára megnyerte munkatársként Riedl Szendét (korának

egyetlen felkészült és vérbeli nyelvtudósát, aki — Pesten nem lévén magyar nyelvészeti tanszék — a prágai német egyetemen működött a magyar nyelv- és irodalom professzoraként), Fábián Istvánt (az első magyar nyelvű finn nyelvtan szerzőjét, a *Kalevala* számos részletének átültetőjét, aki Philofennus álnéven publikált), Brassai Sámuel (aki valóban polihisztornak számított, s eredeti meglátásaival a magyar nyelvtudományban is maradandó nyomokat hagyott), Imre Sándort, Kuun Gézát, Torkos Sándort, Ribáry Ferencet és Lőrinc Károlyt. (Mindegyikük részlete-sebb megemlékezést is megérdemelne!) Feltehetően Kazinczy Gá-

bor, Szilády Áron és Barna Ferdinánd (a komplex uralisztika egyik korai művelője) is részben az ő ösztönzésére fordulnak érdeklődéssel a finnugor és a finn témák felé. A szervezés terén számos jelentős tette közül a legfontosabb, döntő jelentőségűnek is mondható a Göttingában végzett fiatal német filológus, Budenz József megnyerése az uralisztikai kutatásoknak.

A hazai és külföldi kollégákkal való személyes kapcsolatoknak nem csupán kiépítésén, de ami nehezebb, megtartásán is eredményesen fáradozott, erről tanúskodik ez ideig csak kis részben publikált (Trócsányi 1911., 1912; Wichmann 1923.) kiterjedt levelezése, s a Pesten

sűrűn megforduló barátok, kollégák előtt mindig nyitva álló vendégszerető háza. Mint Loványi Gyula írja (1961. 15–17.): „Ezek az összeköttetések nem ragaszkodtak mereven a tudományos életben szokásos keretekhez és formákhoz . . . A konvencionális udvariasság helyébe nála a lényéből fakadó meleg vendégszeretet lépett. Ebben volt részük azoknak a Magyarországra ellátogató tudósoknak és hozzátartozóiknak, akiket meghívott pesti otthonába és homokpusztai birtokára. Ezeknek a kötelekeknek a kialakítását természetesen csak azért lehetett megvalósítani, mert Lizi asszonyban [Hunfalvy Pál feleségében, Röck Karoli-

nában! D. P.] is megvolt rá a hajlam és a képesség . . .” Loványi — a teljesség igénye nélkül — a következőket említi a Hunfalvyékat felkereső, ill. velük levelező ismerősök, barátok köréből: Torkos Sándor, Fábián István, Riedl Szende, Ujfalvy Károly, Duka Tivadar, Schott Elise (Schott Vilmos felesége), Donner Ottó, Krohn Julius Bergbom Emilia, Björkman Amália, Blomstedt Jenni, Marzer Ludwig, Jannsen kisasszony, Thorsen E. M., Lindström Károly Ádám, Schiefner Antal, Wiedemann, Patterson Artur, Marre Aristide. Loványi névsorában nem szerepel: Lönnrot, Ahlqvist, Blomstedt, Y. Koskinen, A. Jalava, A. Gottlund,

J. R. Aspelin, A. Genetz és D. E. Europeaus. — Nem is akármilyen ez — a részben — a kapcsolatot kronológiája alapján összeállított névsor! Még a nálunk kevésbé ismert személyek között is van olyan, aki feltétlenül több figyelmet érdemelne a magyar tudománytörténet részéről (pl. a Párizsban tevékenykedő s ott a „csúd”, azaz a finnugor nyelveket eredményesen kutató Ujfalvy Károly). A Jannsen kisasszonyként említett hölgy az észti nyelvű líra, a hazafias költészet egyik megteremtőjével és kiemelkedő alakjával azonos, aki Lydia Koidulaként ismer népe és az egyetemes irodalomtudomány. De a többi név viselőjéről is

érdemes volna behatóbban megemlékezni: a szakma nem is kevés nagysága szerepel közöttük.

Tudományos útjairól

Hunfalvy Pál nem tartozott az íróasztalától és könyvtárától elszakadni nem tudó kutatók közé, mozgékony alkat lévén, ifjúkorától élete alkonyáig viszonylag sokat utazott, utazhatott, s kifejezetten szakmai utakra is vállalkozhatott a pihentető, kikapcsolódást jelentő kirándulások között. Hazai útjainak felsorolását meg sem kísérlém (közülük pl. az erdélyi kifejezetten fontosnak bizonyult!), ausztriai és németországi tanulmányútjai-

nak részletezését is mellőzöm, csupán az uralisztika szempontjából lényeges és jellemző útrakeléseit veszem számba. Ezek teljesen összhangban állnak már bemutatott tevékenységével, pontosabban a magyarországi uráli tudományok megszervezésével, fellendítésével, kapcsolatrendszerének kiépítésével. A Regulyéhoz hasonlítható, mérhető hősie, romantikus, viszontagságos kálváriajárás természetesen eleve nem szerepelt terveiben, alkatától is távol állt, életkorának sem felelt meg ilyen kockázatos, előre ki sem számítható vándorlás, gyűjtőút. A kevesebb kockázattal járó, gondosan megtervezett, biztonsággal bejárható, a szakmai

eredményeket szavatoló út sokkal inkább illik józanabb, realizztikusabb személyiségéhez, a szervesen épülő, épített életmű teljesebbé tételéhez.

1869 nyarán felesége és sógornői társaságában indul el élményekben gazdag északi utazására. Főbb állomásai: Danzig (Gdańsk), Riga; Reval (Tallinn), Dorpat (Tartu), Szentpétervár, Viborg, Helsingfors, Kuopio, Abo (Turku), Stockholm, Uppsala, Göteborg, Koppenhága, Lübeck. — A jól előkészített, a korabeli viszonyokhoz mértén kényelmesnek mondható tanulmányúton a barátok és a kollégák szinte kézről kézre adták az akkor már jó nevű, tekintélyes,

ismert tudóst; nehézség, kellemetlenség, hivatalos okvetetlenkedés, anyagi gond nem zavarta Hunfalvyt, aki igen gondosan készült erre a körútra. Előzőleg minden elolvashatót elolvasott és tudott az állomásokról, intézményekről, ill. személyekről, amelyeket és akiket felkeresni szándékozott. „Balt-tengeri” utazásáról 1871-ben igen részletes, kétkötetes magyar nyelvű beszámolót tett közzé. Ma is tanulságos, valósággal forrásértékű ez a mű, rengeteg hasznos, nehezen hozzáférhető, ritka adattal az észtek és a finnek (valamint a kis finnségi népek) történetéről, földjéről, természeti, gazdasági, politikai viszonyairól, különféle intéz-

ményeiről, a két kiemelkedően fontos, civilizált nyelvrokon nép kulturális, tudományos életéről, jelentős tudósairól, költőiről. Mindezen túl ebben a művében is önálló fejezetben tárgyalja a finnugor nyelvek összetartozását, s dokumentálja is a rokonságot.

A könyvből néhány jellegzetes passzust már csak azért is érdemes citálni, mert minden külső jellemzésnél, tartalmi kivonatnál hívebben igazolják és illusztrálják Hunfalvy Pál kiváló megfigyelőképességét, józan ítélőképességét, hajlamát a bírálatra és az önbírálatra, a történeti, politikai, szellemi párhuzamokat kereső és megtaláló tulajdonságát, egyben érzékeltetik

írásmódjának (munkáinak többségét jellemző) bizonyos fokú nehézkességét, körülményességét is. Szinte személyes filozófiája mottójának tekinthető az a kedves és sok helyütt idézett finn közmondás, amelyet itt sem hagy el Előszavában:

Istennél a sors gyepelője,
teremtőnél siker nyitja,
nem irigynék kebelében,
sem rossz ember ujja végén.

S mindjárt itt (mintegy jó előre megsejtve hazája jövőjét) az analógia jegyében fölvet egy olyan kérdést, amelynek ugyanott jó megoldására is példát tudott mutatni:

„Magyarország területén sok nemzetiség találkozik, s itt az igények, melyeket a nemzetiségi kérdés magában foglal, szinte hangosabban nyilatkoznak, mint másutt, mi talán a nagyobb szabadságnak is tulajdonítható. Nemzetiségi kérdés van Esztországban, van Finnországban is, jóllehet a volt és létező viszonyok különbsége szerint, mindenütt más alakú. Ha valakire, bizonyosan reánk nézve tanulságos megfigyelni, mint fejlődik másutt is a nemzetiségi eszme, s mint iparkodik maga felé terelni a társadalom igényeit, a melyek még követelőbbek, mint a törvény”
„Az örökös parasztok és szolgák nyomorúsága közmondássá lett;

ha szellemi léte sem volt irigyelhető, nem csuda. Az eszt tudott ugyan olvasni, mert az olvasást . . . könnyen és hamar tanulják meg. De írásra kevés úr hagyta tanítani parasztjait, félvén, hogy azzal visszaélnék. A kisebb gyermekeket otthon az anyák tanították (és tanítják ma is), a nagyobbak az egyház-községi iskolába járnak” (I. 64.), (Nem véletlen tehát, hogy az eszt irodalomban megkülönböztetetten fontos szerepet játszottak a múltban, s játszanak ma is a nők!) „Érezzük, hogy Esztországban vagyunk, de csudálkozunk, mert nem ily csinosnak képzeltem volt se a természetet, se a várost, se az embereket . . . S nemcsak egy-

formább, de külsőleg csinosabb is általában a pesti népnél, melyből a rongyosság kellemetlenül rí ki” (I. 115.), (Ez a megjegyzése is előítéletet oszlató, „szittyá” honfitársait, a „finnezők” elszánt ellenfeleit meggondolkodtathatná!) „Először hallván eszt szólásokat igen keveset értheték; az éneket nagy részvéttel kísérhetém, szemem tudósabb lévén a nyelvben mint a fülem. Átengedtem tehát magamat a jelenet benyomásának, mely mindenkre nézve megható vala. Mióta ezen nép meg van hódítva, most hetedfél század óta először tart népünnepet [az első eszt dalünnepségről beszél! D. P.], először érzi magát népnek . . . a tenger nép

buzgó örömmel énekel, ájtatoskodik, nem egy elnyomott és bosszút lihegő, de a jelent hálával fogadó, s a jövődőt iparral biztosító nép” (I. 145—46.). (Itt már a higgadt, bölcs Hunfalvy szól, nem a szabadságharc egykori hivatalnoka!)

„Minden nemzetnek valódi anyja a nemzeti nyelv; az ebben megőrzött és szájról-szájra járt mondák, énekek a nemzeti gyermek-kor emlékezései, tapasztalásai, elmélkedései; az irodalom a nemzeti szellem történelme, mely bizonyos, de határozott is, mint a valóság”. (Ezt az axiómát előbb vagy utóbb minden kis nép, nemzetiség körében megfogalmazták a költők és tudósok, mélységes igazságát észt-

földön járva ismételten fölismerte Hunfalvy is!)

„Azon európai népek közt, melyeknek irodalmi nyelveik vannak, az eszt nép, számra nézve, nagyon hátul áll ugyan, nemzeti öntudata is csak az imént ébredt föl: de ha szellemi munkásai, vezérei a nép gazdasági fejlődésével haladnak, ha méltóan megfelelnek fogékonyságának, az nem lesz legutolsó, ha szinte legkisebb is Európában...” (I. 231.) (Ebben a megállapításában egyenesen látnoknak bizonyult!)

„Az eszt nyelv, mint láttuk, a finn nyelvnek úgyszólván egyik nyelvjárása; a mely viszonyban állhat tehát az eszt nyelv a magyar-

hoz, abban bizonyosan a finn is áll . . . Csak előítélet találhatja kellemtelennek a finn rokonságot; az előítéletben pedig nincs igazság, s azért szükségtelen azt akár mentgetni akár megczáfolni. Elég az, hogy az előítélet már magában nem lehet igaz” (I. 329.).

„ . . . Európában nincsenek, kik nyelvi rokonságnál fogva inkább érdekelhetnék a magyart, mint a finnek és esztek . . .” (II. 323.) (Nem először és nem utoljára hangoztatta itt — számos érveléssel megtámogatva — ezt a mindenképp megszívlelendő tanácsát, tapasztalatát.)

Az idézetek csak csekély mértékben sejtetik Hunfalvy megfigyeléseinek sokszínűségét, pontosságát,

kritikai hajlamát (s pl. külön tanulmányt is érdemlő liberális és demokratikus politikai meggyőződésének megnyilvánulásait, több kérdésben is beigazolódó előrelátását), s természetesen nem adhatják vissza fontos találkozásainak, új, személyes ismeretségeinek sokaságát, sajátos hangulatát sem. Északi útján, noha nyár volt (s köztudomású, hogy a finnek ilyenkor elhagyják fővárosukat és nyári lakjaikba húzódva pihennek és frissülnek fel), korának legtöbb számottevő finn és észti filológussal és írójával sikerült találkoznia. Szentpétervárott és svédországi állomásain is nagy számban gyarapította ismereteit, s tovább mé-

lyítette kapcsolatait. Csak részben ismert s még csekélyebb részben közzétett levelezése aligha érzékel-tetheti az évtizedek során kialakí-tott szakmai kapcsolatok rendkívül széles körét.

„Öt év múlva — írja Munkácsi (1912. 423. sz. 407—408.) — ismét alkalma nyílt Hunfalvynak egy nagyobb külföldi utazásra, midőn a M. T. Akadémia képviselőjében megjelenhetett az orientalistáknak 1874-ben, Londonban tartott második nemzetközi gyűlésén. Itt ő, mint jelentésében (1875) leírja, a »turáni osztályban«... a turáni nyelvek tanulmányának módszeréről» értekezett, kiemelvén, hogy nem szabad a turán nyelveket

mintegy Csáky szalmájának tekinteni, a mellyel a nekünk tetsző theoriát kitömhethjük, hanem hogy minden külön csoportot magában a szoros geneologikus methodussal kell megvizsgálni, félre hagyván azon kapcsolatnak meghatározását, mely talán lehet p.o. dravida és a finn-ugor nyelvek között, de a melynek meghatározására eddigi tudományunk elégtelen még. Élénken tiltakozott Hunfalvy az angol tudósok előtt főképp amaz elmélet ellen, mely »a nomád élet viszonyaiból fejt ki némely jellemeket, s különösen hangsúlyozza, hogy a turán nyelvekben nincs traditio, nincs örökség; hogy minden ember nyom más-más nyelvet csinál

magának». Rámutatott e szempontból arra, hogy pl. a magyar, vogul és finn nyelvek rokonsága sok ezer éven át fennmaradt nyelvtörténeti folytonosságról tanúskodik; továbbá épp úgy, mint az ún. turáni nyelvekben, van agglutinatíó a classikus és angol nyelvekben is, végül, hogy vannak nomádok a sémi és indogermán népfajban is, mint az arabok és cigányok, a nélkül, hogy e tényből valami különös ethnikai vagy nyelvjellemet lehetne kimagyarázni az illető nép- vagy nyelvfajokra vonatkozólag.”

E nagyon is helytálló, szemléletében is korszerű és komplex, makacs — nemzetközi — tudomá-

nyos babonákat oszlató fejtegetés lényegében ma is érvényes. Hunfalvynak ez a fellépése, szereplése mindazonáltal nem tartozik a kemény, kíméletlen, ellenséges hangvételű megnyilatkozások közé.

Nyelvészeti vitái

Reménytelenebb, kellemetlenebb vitái, összezsapásai voltak azonban honfitársaival, közvetlen kartársaival, a Horváth István-i „őstörténeti csodabogarak”-at (Zsirai Miklós találó szavai nyomán) tovább sokasító tudós és áltudós kollégákkal, újságírókkal. Először a magyar nyelv „finnesítési törekvései” ellen többször is

tollat ragadó Mátyás Flóriánnal, majd a minden korábbi (itt nem is említett) ellenfelénél kíméletlenebbül és gátlástalanabban támadó, a magyar nyelv török eredetét hirdető Vámbéry Árminnal. Hunfalvy Pál fiatal korában értelmes célokért és korrekt eszközökkel még szívesen vitatkozott. Nyelvünk finnugor eredete akkoriban (a szabadságharc bukását követő években) még csak igen kevesek előtt volt világos, érvekkel és tényekkel kellőképp alátámasztott igazság. Éppen ezért higgadtan és türelmesen, olykor szenvedélyesen, de személyeskedéstől mentesen végezte a bizonyítás munkáját, amely főként az ő feladata volt. Szövet-

sége, fegyvertársa — mint erről fentebb szó esett — még alig akadt.

Vámbéry hadjárata kezdetén, a hetvenes évek elején azonban szilárd adatokon alapuló, korszerű módszerekkel igazolt megdönt-hetetlen tudományos igazság volt a magyar nyelv uráli eredetének tana. Nagy nimbusza birtokában ez ellen indított személyeskedő hangvételő, a sanda, sértő oldalvágásoktól sem mentes nagy erejű, indulatú és hatású támadást a „török párt” élére álló kitűnő orientalista Vámbéry, aki a látszatot és a botrányt jobban kedvelő sajtó egyes képviselőit s a közvélemény jelentős hányadát, tömegeit is felsorakoztatta maga mögött. Érthető

a keserűség, amely minden valódi tudósban felébred, ha már az egyszer becsülettel elvégzett munkát, elintézett kérdést úgy kell újra tárgyalnia, mintha korábban mi sem történt volna; más intézni valókra és célokra szánt energiáját és mindennél drágább idejét általa már megoldott és lezárt probléma ismételt tisztázására, igazolására kell fordítania. A szűklátókörűség, a méltatlan gyanakvás, a rágalmazás, a tudományos mezbe öltöztetett áltudomány, az agresszív dilet-tantizmus, a félrevezetett érdeklődők érzelmeire (pl. nacionalizmusára) számító szándékok ellen hadakozni — sohasem álma a kutató-nak, a tudománynak. Nem volt az

a tárgyalt időszakban sem, miként ez a kérdés tömör, korszerű összefoglalásában, Pusztay János könyvében (1977) olvasható. Ma sem az, a magyar sumerológusok ádáz, belső és külső offenzívája idején [l. erről a témáról Komoróczi Géza tanulmányát (1976)]. Szerencsére, ebben a csatában már nem az idős mesternek kellett a vezérséget vállalnia, ez a nem irigylendő szerep Budenra várt. Budenz mellett tanítványai is harcba bocsátkoztak, s velük együtt hallatta hangját s vetette latba tekintélyét Hunfalvy Pál is. 1883-as értekezésében — írja Pusztay (102—103.) „nemcsak nyelvészeti, hanem etnológiai oldalról is bírálja Vámbéryt. Elveti

Vámbéry azon állítását, hogy a turk elnevezés miatt töröknek kell tartani a magyart, mert szerinte ez csupán összefoglaló név volt, amely több népet is jelölt az egykori forrásokban. A magyar nép jellembeli tulajdonságairól (például szabadságszeretet) azt állítja, hogy az ilyen tulajdonságok, magatartások a körülmények hatására alakulnak ki. A nyelvi elemzésben megemlíti Hunfalvy, hogy valóban vannak közös finnugor — törökségi elemek, melyek közt megemlíti a magánhangzó-harmóniát, a névmások hasonlóságát és egy sor szó egyezését. Mindezek mellett Hunfalvy Pál az alapszókincs, valamint a szabályos hangmegfelelés bizonyí-

tó erejét hangoztatva elveti Vámbéry rokonsági elméletét. Rámutat Vámbéry módszertani hibájára, hogy az egy magyar nyelvet vetette össze a török-tatársággal”.

Az övön aluli ütések azonban nem a nyelvészet oldaláról érték! Vámbéry — miként Hunfalvy idézi — (1883. 3—6.) más eszközökkel is él ebben a „háború”-ban: „Húsz éve immár, hogy Hunfalvy Pál tudós társával, Budenz Józseffel, a finn-ugor nyelv- és fajrokon-ságunk megállapításán dolgozik. De bármily nagy tudományos készlettel és alapos készültséggel dolgoznak azon, *tudományuk nem bír átmenni vérünkbe (!)* s a magyarság csak kétellyel és kedvetlenül

fogadja, a mit ők bizonyosnak állítanak.” Majd meggondolkodtató mondatok után így folytatja keserű írását: „Régóta állok... a *hazafiatlanság* hírében. Bátor vagyok erről egy anekdotát közleni, melyben egy kis magyar pszichológiai vonás tűnik elő. Midőn 1856-ban a »Magyar Nyelvészet«-et akartam megindítani, több általam ismert és tisztelt magyar író támogatásra szólítottam fel. Az egyik — még él, azért nem nevezem meg — támogatását megígérvén, egyszerismind azt is tudatá velem, hogy egy igen tekintélyes akadémiai tag által — az ugyan nem él többé, de azért mégsem nevezem meg, tudván, hogy »de mortuis« stb. —

figyelmeztetett arra, hogy engem az osztrák kormány azért vesztegetett meg, hogy a magyar nemzet hitelét a finn rokonság hirdetésével lerontsam, tehát óvakodjék tőlem.” (Íme, a hírhedt vád, amelyet manapság is előszeretettel emlegetnek a Nyugaton élő „magyar sumerológusok”! D. P.)

Majd még szomorúbb, leverőbb részletek következnek: „A »Századok« ... lapjain Jalava Antal »Magyarország és népe. Negyven utazási levél« című munkáját ismertetém, a mely 1876-ban Helsingforsban, finn nyelven jelent meg. Annak 34—36. leveleiben a szerző a finn és magyar nyelvek egymáshoz való viszonyáról érte-

kezik, ezt írván többi közt: »Azon megegyezés, a mely a finn és magyar nyelvek alkotásában, még inkább pedig egyes szavaik között megvan, világosan mutatja, *hogy a két nyelvnek s a két nemzetnek közös fészke volt.* El is ismerték azt Finnországban, mióta ott némi tudása lett a magyar nyelvnek: ámde Magyarországon eleinte nagyon nem szerették ezt a rokonságot. S miért? Mert a magyarok szégyenlik vala. Hogyan? a híres hunok utódjai amolyan semmire kellő népnek volnának rokonai? Sértő ez a nemes magyar nemzetre nézve; azt csak a gyűlölet vagy irigység foghatja reája.« — Ilyetén közvéleménynek voltát Kossuth

könyvéből is (Ludwig Kossuth's gesammelte Werke, deutsch von Zerffy, Privatsekretär desselben. 3. Band. Leipzig, 1850.) bizonyítja Jalava. (5.) [S kell-e több, mint Kossuth nevével, vélekedésével — vagy vélt vélekedésével — érvelni egy hasonló jellegű vitában? D. P.] ... Annak harmadik kötetének 188. stb. lapjain Kossuth elpanaszolja, hogy a magyart még attól a jogtól is meg akarták fosztani, mely szerint maga határozza meg eredetét. Szláv és német írók, minden tudományos alap nélkül, így folytatja Kossuth, holmi barbár és megvetett népekkel rokonítják a magyart, hogy nevetségessé tehessék a nemzetiségét. *Fájdalom, aka-*

dának magyar írók is, mi inkább elkeseredést, mint csodálkozást kelt, a kik ellen nem állhatván a habsburgi diplomaták cseleinek, csábításainak, elfojtották magokban a nemzeti érzést és csatlakoztak amaz idegen írókhoz.

— A sok esztelen, alaptalan hypothesis között, mondja Kossuth, azt támogatják legtöbben, mely a magyarokat és finneket egyeredetűeknek állítja. . . . »De micsodák a finnek? Hitvány ravaszok, csalók, pénz után áhítozók; testi és lelki tulajdonságaikra nézve az emberiség legalsóbb fokán állók. S ők volnának a magyarok ősei vagy testvérei? Valóban, ha nem ismernők a habsburgi historicusok titkos útjait, eszközeit, azt lehetne hinnünk, hogy

csupa ember-szeretetből tulajdonítanak a nyomorult finneknek ilyen jeles fiakat . . .» „Idevágó eszmefuttatását rezignált megállapítással zárja: „Kossuth ugyan, a mint a Századok nevezett folyamának 776. és 777. lapjain olvassuk, nem akará a Zerffy »hitvány irodalmi üzérkedését« magáévá tenni: de ha falsus is Kossuthra nézve, a mit Zerffy a finn Hypothesis megczáfolása végett felhoz, az mégis »a magyar vérbe általment« meggyőződést fejezé ki, s csakis azért meré Zerffy azt Kossuthnak is tulajdonítani . . .”

Mindehhez kevés a hozzáfűzni való! Az egyszerű szavakkal nehezen jellemezhető Zerffy életéről és tevékenységéről a közelmúltban

fontos cikket majd könyvet írt Frank Tibor (1980, 1985). Az is közismert a tudósok körében, hogy Kossuthot komolyan foglalkoztatta a török nyelv (l. erről Kakuk Zsuzsa — 1967 — tanulmányait!). Nevét tehát akár a zászlójukra is írhatták volna a török tábor képviselői!

Munkácsi szép visszaemlékezésében is szóba kerül „a tudós származása és kutatási tárgya” sokszor felhánytorgatott, rosszízű tétele, szembeállítása, amely őt magát is személyében érintette. Hisz a hírhedt háború bajvívói közül a fontosabbak — származásukat tekintve — ugor oldalról éppúgy nem voltak „magyarok” (Hunfalvy,

Budenz, Munkácsi, Simonyi stb.), miként a török fél vezéralakja, Vámbéry Ármin sem! Lehet, hogy ez a körülmény is közrejátszott pl. Arany fokozatos visszahúzódásában a nyelvtudománytól, s készítette ingerült, gúnyos kis epigrammái megírására? Vajon — egyebek mellett — nem éppen ennek a körülménynek az ismerete motiválta később és motiválja ma is a magyarkodó dilettáns őskeresést?

A válasz keresése érdekében érdemes Munkácsi idevágó szavait idézni (1912. 421. sz. 164—65.): „Mily különös intézkedése a sorsnak, hogy ez a férfiú, kinek annyit köszönhet a magyar tudomány, nem magyar szülőknek volt gyer-

meke . . . Pályája e kezdetét sokszor hánytorgatták fel a későbbi nagy nyelvtudósnak kíméletlen ellenfelei. Erre célzott Lugossy József, midőn . . . »a nemzeti épérzék« szükségét hangoztatva a nyelvészeti bűvárlatoknál kevésbé hasznosnak ítéli az olyannak munkásságát, ki »számos nyelv birtokában van, de . . . ép nyelvérzéke hiányzik«, vagy ha »nyelvünket bármely okon nem az anyatej tisztasága, édessége és melegsége fokáig bírja hatalmában« . . . Mátyás Flórián is odavágja a Hunfalvytól eredt »finnezés« veszedelmei fölött való háborgásában, hogy »ezt a tévedést csak az szüntetheti meg, ki az ügy mellett lelkesedésen kívül, a

magyar nyelvet anyatejével szopta» . . . De nincs mit csodálkoznunk ily kifakadásokon a múlt század közepén, midőn a történelmi kritika nagymestere, Pauler Tivadar is hasonlóképp vélekedik 1900-ban . . . : »Baskiriába . . . s nem máshova kell utaznia, ki keleti rokonainkat fel akarja keresni. Csakhogy . . . törzsökös magyarnak, ne csak olyannak, ki talán Magyarországon született, magyarul is beszél, kell lenni annak, ki oda utazik, hogy legyen meg benne az igazi magyar természet, igazi magyar érzés s így a magyar folklora nyilvánulását a baskirokban megtalálja, felismerje.«»

S íme Munkácsi zárómondatai

ezekre az őstörténeti kutatásokhoz nélkülözhetetlen „előfeltételekre”: „Hogy a »magyar anyatej« s az »igazi magyar természet« nem föltétlen kellékei a magyar tárgyú kutatás sikerének, sem általában a magyar ügy hűséges szolgálatának, annak fényes bizonyága gyanánt áll előttünk Hunfalvy Pál élete . . .”

Az idézetek ezúttal is önmagukért szólnak. Jellemzik a kort, a kor tudományos életét s a tudomány fejlődése során megszülető problémákat, a viták stílusát, hangnemét, s — nem utolsósorban — a polémikában résztvevők személyiségét, emberi és tudósi arcképét. Helyzetüket is egyben saját közegükben

és a közéletben. Hunfalvy tartalmaz, színes életében végül is csak epizódok voltak az idézett viták, amelyek egy más korban s egy másik tudós életművében minden bizonnyal központi fontosságú helyet foglaltak volna el. A tanulságokat főként az utókor szívlelheti meg, s a viták érvkészletéből sok későbbi fejleményre következtethet a történész, az eszmék és ideológiák alakulásának kutatója.

*A nyelvrokon népek irodalmának
népszerűsítője*

Hunfalvy Pál a komplex uralisztikának is egyik jelessége. Nem véletlenül említi Gulya János az

etnolingvisztika magyar „előfutárai” között (1970). Az uráli népeknek nem csupán nyelve érdekelte, foglalkoztatta, de története, folklórja, mitológiája és irodalma is. Széles körű érdeklődésének gazdag életművében számos bizonyítékát lehetne említeni, de a címek önmagukban nem mindig árulják el, hogy a feldolgozások mást, többet is tartalmaznak, mint amit a téma-megjelölés ígér. Nyelvészeti cikkeiben, tanulmányaiban is igen sok a néprajzi, történeti, folklorisztikai vonatkozás, előszeretettel időzött el a nyelvrokonok szellemi műveltségének taglalásánál. Bizonyára nem a véletlennek tulajdonítható, hogy ismeretségi körében

a tudósok mellett nem kevés a költő, író vagy — az ő korában még jellemző és gyakori alkotó típus — a tudós-költő, költő-tudós. Barátságával olykor nem is jeles nyelvtudósokat keresett és tüntetett ki, hanem inkább valamely kultúra, irodalom kiemelkedő képviselőit, szószólóit. Ez az érdeklődés jellemzi pl. az észet Hurthoz, Jannsenhez, Koidulához, ill. — s talán a legfokozottabb mértékben — a finn Lönnrothoz fűződő kapcsolatát, feltűnő vonzalmát. (Mindezt nevezetes útikönyvének vonatkozó részleteivel dokumentálom is alább.) Uralistaként való színrelépésekor már pontosan tudta (akárcsak Reguly), hogy pusztán a

rokon nyelvek száraz leírásával, a nyelvi adatok egymás mellé állításával aligha nyerheti meg a magyar közönséget (s a tudományos világot) a finnugor tanítások hívéül. Tisztában volt azzal, hogy emellett a nyelvek beszélőit, a szóban forgó nyelveken létrejött művészi alkotásokat is be kell mutatnia a magyar olvasóknak, ha tudományos nézeteit el akarja fogadtatni. Ezért is érthető, ha nyelvész-ként történt debütálásával egyidejűleg fordítóként, recenzensként, vers-, irodalom- és népköltészet-kutatóként is jelentkezik.

A finn irodalmat — Hunfalvy Pál fellépése idején — voltaképpen a *Kalevala* jelentette (a finn nyelv-

terület határain túl); a nagyszerű eposzról (ill. annak előzményeiről) még Reguly tájékoztatta elsőként a magyar közönséget. Egyéb teendői hamarosan elszólították a finnek földjéről, így eposzfordítási elképzelései is tervek maradtak. (A teljes *Kalevala* elkészültéről és megjelenéséről — 1849 — ő is csak itthon, végleges hazatérése után értesülhetett.) Részben a Regulyféle álmokat is Hunfalvy váltotta valóra. 1850-ben tanulmányt írt a finn ősköltészetéről, 1853-ban pedig már nagy lelkesedéssel foglalkozik a *Kalevalával*, keresi kapcsolatait, párhuzamait a magyar népköltészettel, s fordításrészleteket készítve belőle beható ismertetésére is vál-

lalkozik: „A runók művi alkotásáról nem beszélünk itt, ámbár érdekes lesz összehasonlítani a magyar népdallal. Csak azt említhetjük, hogy a gondolatok kifejezése általában kétszerezve van, mint a héber zsoltárookban, ami a nyelv dússágát hasonértelmű műszókban tünteti elő, de az áttételt nehezíti, melly más nyelvekben alig bír eleget tenni a kifejezés változásainak. A rím nem tiszta, hanem hasonvégetű, mert e runók egy költői népnek természeti alkotásai . . . Az első közlés óta német fordítása is érkezett hozzánk, Kalevalát teljesen lefordítva bírják eszerint már a svédek, Castrén Sándortól (1841), a franciák (1852) . . . Mi hát ebben

sem előztünk meg senkit, még szokatlan szerencse lesz, ha követ-
hetünk másokat: pedig csakugyan legközelebb érdekelt felek mi vol-
nánk. Jelen kivonatbeli ismerteté-
sünket pedig korántsem óhajtom
annak nézetni, mely szükségtelen-
né teszi az egésznek lefordítását”.
S így indítja az eposzt:

Engem elmém ösztönöz,
gondolatim hajtanak
kezdenem az énekléshez,
hozzáfognom szóváltáshoz;
hogy törzséneket kifejtsek,
hosszú dalokat danoljak.

Hunfalvy vállalkozásáról Liszt-
tóczy László (1983. 51.) ekképp

vélekedik: „A fordításnak vannak ugyan költői szépségű részletei, többnyire mégis azt érezzük, hogy Hunfalvynak csak ismertetés, nem pedig igazi műfordítás a célja. A ritmus botladozik, a szóhasználat mesterkélt, a mondatpárhuzamok nehézkesek. A betűrímmel alig törődik. A képeket leegyszerűsíti, a költőiséget visszafogja: a szó szerinti szöveghűség kényszere vezeti a tollát . . .” Alighanem igaz, hogy nem törekedett műfordítói babérok szerzésére, későbbi és más fordításkísérletei is hasonlóak. A tartalmat korrektül visszaadják, a formai sajátságok másodlagos fontosságúak. Finnül tudhatott, olvashatott már ekkoriban, de a

rendkívül nehéz nyelvezetű *Kalevala* fordításához ő is éppúgy igénybe vehette a német átültetést, mint később Barna Ferdinánd, a teljes eposz első magyar megszólaltatója.

— Ekkoriban léphetett érintkezésbe Lönnrottal is, akivel — Képes Géza kutatása alapján (1958) — levelet is váltott. Hunfalvy ajánlására választotta 1859-ben a Magyar Tudományos Akadémia kültagjai sorába A. Ahlqvisttal együtt Lönnrotot (Akadémiánk első finn tagjait). E kapcsolatot személyes találkozás követte, amelyről így emlékezik meg: „A finn nyelvnek és irodalomnak egyik legjelesebb embere Lönnrot Ilyés ... (II. 196.) Lönnrot, folytatták társaim [akik

elkísérték Hunfalvyt Lönnrot lak-
helyére! D. P.], az egész vidék
prófétája; lelki és testi bajokban
hozzá folyamodnak az emberek, a
kiket oktat és gyógyít. Alig is van,
ki jobban ismerné a népet s jobban
tudna vele bánni mint ő; viszontag
nehéz is volna valakit találni, a kit
a nép jobban tisztel és szeret mint
őt, s a ki nálánál inkább megérde-
melné a ragaszkodó tiszteletet . . .”
(II. 201.) A finn kutatók évtizede-
ken át nem tudták elhelyezni
Lönnrot életművében azt az epig-
rammát, amelyet egy magyar
barátjához intézett, akit arra kért:
utazásáról hazatérve (Finnország
és a finnek megismerése után) leg-
alább ő ne adjon többé hitelt a finn

(és finnugor ellenes) híreszteléseknek. Képes Géza kitűnő és szellemes tanulmányban (1958) bizonyítja be, hogy ez a barát csak Hunfalvy lehetett, s szép fordításban a verset is közzéteszi:

Hungáriába, hazádba ha megtérsz,
vajha sokáig

Fogná még szívedet Suomi s az
északi föld.

Hű emlékezeted ha az északi tájra
repülne,

El ne felejtsd: ide vár vissza a
régi barát.

És te ne mondd otthon, hogy vad
barbárok a finnek:

Emberek élnek fenn távoli
Északon is.

Egy évvel Lönnrot halála után 1885-ben Hunfalvy tartotta az emlékbeszédet elhunyt barátja felett a Magyar Tudományos Akadémián rendezett gyászünnepen.

S még egy kis csokor finn irodalmi kapcsolataiból, észrevételeiből! Kortörténeti értékűek a személyesség hitelével. A finn irodalommal foglalkozó szegényes magyar szakirodalom igen kevésbé aknáztta ki ezt az adatokban igen gazdag forrást. „Alig hogy elfoglaltuk szobáinkat, Gottlund lépe be, azon finn író, kinek neve legelőbb vált ismeretessé előttem . . . Koros, de magát jól bíró ember, 1796-ban született . . . Ő az elsőik közzé való, kik e században a finn nyelv műve-

lését szóval és tettel ajánlgatták . . .

Azomban . . . azt kelle csak hamar tapasztalnom, hogy közte és a szerencsésebb nyom közt, mely utána következett, némi hidegség uralkodik . . . Gottlund után Donner is ott terme. Donner fiatal tudós, ki pályáját most kezdi az egyetemenél és az irodalomban. A német egyetemeken és Párisban készülvén, utazása Pestre is hozta volt; ez tehát pesti ösmerőünk . . .

(II. 67—68.) . . . Ahlqvist tehát mint tudós utazó, mint nyelvész és mint költő nevezetes . . . 1861—1862-ben Dániában, Német- és Magyarországon utazék: akkor ismerkedénk meg vele Pesten . . .

(II. 152—53.) . . . Ahlqvist . . . a

finn lyrai költőknek elseje . . . Ed-
digi költeményei . . . kétszer jelen-
tek meg Helszingsforszban 1860-
ban és 1864-ben. Sokat fordított
is . . . egyik dísze a finn tudomány-
nak és irodalomnak! ezt kellene
mondanom, ha ellenségem is vol-
na; de barátomról sem akarok töb-
bet mondani a szoros igazságnál.”
(II. 155.)

Hunfalvy Pál egyike az észt iro-
dalom első külföldi felfedezőinek,
Magyarországon pedig legelső nép-
szerűsítője, méltatója s — részben
— fordítója is.

Az ő úttörő kezdeményezése óta,
sajnos hazánkban nem készült észt
irodalomtörténet, ennek korai sza-
kaszairól ma is Hunfalvy írása a

legbehatóbb, legrészletesebb ismer-
tetés. Igaz ugyan, hogy nem önálló
munka, de az uralisztika összetett,
hatalmas területen minden kérdés-
ről önálló tanulmányt a legkiválóbb
lángelmék sem készíthettek volna.
Hasznát senki sem vitathatja. Radó
György így méltatja e vállalkozást
(1976. 13 — 16.): „Az észt irodalom
íránt Magyarországon először a
múlt század közepén, a nyelvro-
konság gondolata ébresztette fel
az érdeklődést . . . [Hunfalvy Pál]
1856. október 13-án a Magyar
Tudományos Akadémián előadást
tartott, s ennek szövege egy évvel
később meg is jelent az Akadémia
hivatalos folyóiratában. Forrásául
a finnugor nyelvészet neves finn

képviselőjének, August Ahlqvist-nak egy évvel azelőtt megjelent tanulmánya szolgált . . . Bevezetőjében a magyar tudós megállapítja, hogy még semmit sem tudunk északi rokonaink irodalmáról, bíz benne, hogy ez az elszigetelődés rövidesen megszűnik. A tanulmány öt fejezetre oszlik . . . Hunfalvy cikkével pontos, részletes és friss értesülés került a magyar olvasókhoz. A rokonnép legnagyobb alkotásáról, nemzeti eposzáról [a *Kalevipoeg*ről! D. P.] már gyűjtése idején, öt évvel a megjelenése előtt hírt adott, . . . cikkének irodalmi illusztrációi mind népköltészeti alkotások, s még utána két évtizedig csak az észti nép-

költészet az, ami magyarul megszólal”.

Többször is említett és idézett útikönyvében — másfél évtized múlva — még több az észt irodalommal és népköltéssel kapcsolatos megfigyelés, de ezek már nem Ahlqvisttől származnak. Hunfalvy személyes tapasztalatain alapuló, eredeti észrevételek, elemzések. Mivel a testes kötetben szétosztottan találhatók, könnyen elkerülik az olvasó figyelmét, ezért is érdemes néhányat összegyűjteni és ideiktatni a legjellemzőbb és legfontosabb megállapításokból: „... levervén az úti port, Hurt gymnasiumi tanár lakását keresém fel, a kitől a szükséges utasítást

kaphattam. Wiedemann, a Pétervári tudományos akadémia tagja, s abban az eszt nyelv tudományos képviselője, nekem kiváltképpen Hurtot ajánlotta volt, ki született eszt létire a nyelvet tudományosan érti, s egymaga megérdemli, úgymond Wiedemann levele, hogy az eszt nyelv iránt érdekelt utazó Dorpatot ne mellőzze . . . De az eszt nép ünnepe háttérbe szorít minden egyebet. S Hurt, ki egy szőke fiatal és tüzes eszt tanár, készséggel közlé a szükséges tudni valót s az ünnepnek előrajzát . . . (I. 134.) . . . Azonban Jannsen, a népszerű író s az egész ünnep fő indítója, lépe fel s vidító előadással biztatá az egybegyülteket. Jannsen

közép nagyságú, zömök, erős ember, kinek képét nyájas szeretet, nem sötét szenvedély jellemzi. Azt hiszem, hogy Jannsen személyisége is jó hatással lehet az eszt népre, mely általában jó vezetők alatt áll . . .” (I. 147—48.) „. . . Kreutzwald vejéhez írt levelében ifjúsága korából néhány szomorú emlékezés jellemzőleg nyilatkozik . . . : »Ha előadnám, mit kellett időmben egy szegény eszt ifjúnak szenvednie a németek közt, mennyi akadályt, mellőzést kellett tapasztalnia: a világ arra is azt mondaná, mit a Kalevi-poegra mondtak, hogy költöttem« . . . (I. 192.) Közel az eszt egyházhoz egyik főutczában földszinti saját házban

lakik Jannsen. Az ajtó pajzsán ez olvasható . . . Eszt postás . . . a legelterjedtebb eszt újság címe, melyet Jannsen szerkeszt és kiad. Belépven, az éppen haza érkezett házi úr fogada s mutata be családjának, úgymint nejének és két leányának . . . a beszélgetést azontúl a házi úr s a benn maradt másik leánya folytatták, ki, az tetszék ki mindenből, némi szellemi felsőséget gyakorol. Ez Lydia, . . . »A vízimolnár és menyé« [című történet! D. P.] szerzője, s általában az első eszt nő, ki esztül ír. Költeményeit . . . Emafolyó fülemüléje . . . aláírással jegyzi; ő hát az első eszt csalogány . . . Barna dús haja, melyet a divatos fej-

ékesítés nagyon láthatóvá teszen, magas homlokot és csinos, szinte szép arcot árnyékol be, a melyen az elmélkedés és gondolkodás jelei láthatók. Szava kedves, németül nagyon szépen beszél . . ., beszéde és mozdulatai elevenek, de nem hevesek. Termete a közepszerűnél nagyobbcska . . . (I. 194—96.)”

S végezetül bemutatom Hunfalvy egyik illusztrációul szolgáló fordítását az észt folklórból (I. 321.):

Az ének kigondolója,
gondolója és zengője,
Vanemuin', a sokat tudó,
ült a hegyen meghajolva,
ült a fenyüfánál lesve
pacsirtának hívogását,

és rigónak sóhajtását,
fülmilének csattogását,
költő nöstény hápogását,
galambok turbékolását,
árva madárnak sírását,
Szavait is ekképp fűzé,
rendezé és kötözé, hogy
zengjenek mint örömdalok,
sírjanak mint a búbánat;
az ifjúnak örömdala,
az aggnak meg búbánatja,
mind ott légyen az énekben,
engesztelő egyességben.

Nem jobb és nem rosszabb hasonló
finnből történt próbálkozásainál;
itt is akad döccenő s néhány szép
megoldás is. Sikerült az észet dal
hangulatából valamennyit vissza-

adnia, érzékeltetnie, szándéka ennél nem volt több.

Hunfalvy egyik késői írásában, 1881-ben ismét méltatja a finn és az észti tudós társaság tevékenységét, törekvéseit, s ezeket párhuzamba állítja a magyar megfelelőikkel. Végső következtetéseinek egyike: „Finn rokonaink alig két millió, észti rokonaink nyolczszáz ezeren; de a nem teljes három milliót Európa, az árja ostobaság ellenére, sokra becsüli. Az a nem teljes három millió, mint egyedüli rokonaink a műveltség terén, igazán megérdemlik, hogy mi magyarok nemcsak nagyrabecsüljük, hanem egyet-mást el is tanuljunk tőlök.” (I. 36—37.)

Megkísérelte a vogul folklór áttekintését és rendezését is. A magyar őstörténet és ősműveltség szempontjából kétségtávol ez az anyag volt számára a legfontosabb, az ismert nyelvi nehézségek miatt azonban nem tudta teljesen feltárni s teljes mélységében megérteni a Reguly gyűjtötte szövegekben rejlő világot. E tekintetben — valamennyi kutató között — Munkácsi jutott a legmesszebbre, a lényeg közelébe, a vogul költészet való értékeinek, hihetetlen gazdagságának, belső rendszerének és szerteágazó kapcsolatainak felismeréséhez. Hunfalvy mindezt inkább csak sejtette, megsejtette, s meglátásait logikus rendbe illesztve foglalta

össze: „A' vogul nép mondáji magokban foglalják annak hitét és történeteit. Ezeknek pedig világosan három korát különböztetik meg: az órjasok korát . . ., a' hősök korát . . ., 's a' közönséges emberek korát . . . Az első kettő a' *mondai kor*, a' harmadik a' *történelmi kor*. Hogy valóban megkülönböztetik a' három kort, kitetszik majd ama' töredékből, melly az órjasok teremtéséről és állapotáról szól.”

NÉPRAJZI MUNKÁSSÁGA

Hunfalvy életművének élesen kirajzolódó vonulatát alkotják a néprajz és a folklór tárgykörébe

tartozó tanulmányai. Ez irányú tevékenységét nem lehet az 1876 utáni életszakaszhoz kötni — mint Munkácsi tette —, mert érdeklődése jóval korábbi. Zsigmond Gábor mutatta ki, hogy 1844 és 1856 között már kiformalódtak a Hunfalvy által kívánatosnak vélt „embertudomány” körvonalai. 1850-ben *Igaz Aranybulla* című dolgozata kimondta, hogy a társadalom és a nemzet kapcsolatából következően külön tudományszakot kell alapítani a társadalom, és külön szakot az etnikum vizsgálatára. Csak ezektől együttesen várható a nemzeti társadalom megfelelő leírása. Felfogásában a társadalom — mint állandó fejlődési folyamatban levő

emberi kapcsolatrendszer — univerzális. *A társadalom azonban mindig nemzeti formában realizálódik, a nemzeti nyelv, gondolkodás, tudomány adja meg folytonosságának lehetőségét.* Társadalom és nemzet — két egymástól soha el nem választható jelenség.

Tovább érlelte nézeteit a kortárs német szerzők, Stein, Widman és Riehl könyveit olvasva, de társadalomról, fajról, etnikumról kifejtett gondolataikkal szembenállt. A német földön kialakult Volkskunde teóriáját nem fogadta el a rasszok és kultúrák összefüggéséről, a népek önkényes osztályozásáról, a kultúraalkotó és a kultúrabefogadó népek kategóriáiról.

Hunfalvy látta, hogy a romantika hazai légvárai mekkora kárára voltak a helyes nemzeti önismeretnek, ezért új etnikumkutató koncepciót dolgozott ki. Ennek lényege, hogy a magyarságot nem tekintette nyelvében és kultúrájában ősidők óta változatlannak, szittya fajánál fogva uralkodó kultúrának, hanem a történelem folyamán változó, sok néppel érintkező és vegyülő, a nyelvi és kulturális kölcsönhatások által is fejlődő etnikus társadalomnak fogta fel. 1856-tól 1864-ig ezen elméletének bizonyítása, az új etnikumtörténet és nyelvtörténet megalapozása kötötte le. Ezt követően 1876-ig a magyar nép eredetének, ötvöződé-

sének kérdése állt figyelmének középpontjában.

Hunfalvy a néprajz fő céljának az etnikum megállapítását tartotta. Meghatározásában „az *ethnographia* az a tudomány . . . , melly a népeket leírja, úgy a mint vannak; az *ethnologia* pedig az, melly kutatja, hogyan lett a nép. De közönségesen egynek veszik a két szónak értelmét, s a tudomány mind azt kutatja, hogyan lettek a népek, mind le is írja azokat”. (*Magyarország ethnographiája*. 1876. 47.) Ha mereven ragaszkodunk az előbbi definícióhoz, akkor Hunfalvy nem etnográfus, hanem etnológus volt. Őt a leírásnál jobban foglalkoztatták a népek keletkezésének, ős-

történetének titkai. Meggyőződéssel vallotta azt a többször ishangoztatott tételét, miszerint „a nemzetiség alkotóelve vagyis etnikai különállásának legjelentősebb tényezője a nyelv. A meddig a nyelv él, él a nemzet is; ha meghalt a nyelv, megszűnik az ethnos, s abba az etnikai egyedbe olvad, melynek nyelvét fölvette. A physikai vagy anthropológiai sajátság fennmaradhat esetleg továbbá is; de nem a koponya alkata s nem a bőr színe alkotja lényegét a népek etnikai jellegének”. Erre a kérdésre még 1881-ben az orientalisták berlini kongresszusán tartott előadásában is visszatért. „A nyelv és a vallás sem függnék a physikai sajátságok-

tól; nem volt soha külön nyelve és vallása a hosszú agyúaknak és rövid agyúaknak, a szőke és barna embereknek . . .” (Vö. Munkácsi Bernát 1912. 95.) A székely kérdésről folyó vitában is szükségét látta hangsúlyozni: „A fajok elenyésznek a nemzet fogalmában; mert a fajok csak a zoológiai substratumát teszik a nemzetnek, melyet a nyelve, műveltsége, társadalma, tehát mind nem zoológiai dolgok képeznek.” Másutt is hangoztatta, hogy a nemzetben a faj helyére más tényezők lépnek, s hogy „a nemzet lesz nyelve, hite és társadalmi szerkezete által”.

Más műveiben szintén éles különbséget tett faj és etnosz között.

Az etnosz fogalmának magyar megfelelőjét keresve hangsúlyozta a *nép* és *nemzet* szavunk jelentésének eltéréseit. Felfogása szerint „A nemzet fogalmában a nyelv a legfőbb ismertető, azért a *nemzetiség* mind azt magában foglalja, a mi- nek az a jelleme. A *nép* fogalmában az ország, a tartomány, a föld a fő ismertető; azért a *népség* is ezekre vonatkozik; továbbá a *népes, népes- ség* a lakosság sűrűségét fejezi ki.”

(*Magyarország ethnographiája*. 1876. 48.) Tehát a korabeli Magyarország *népe* magában foglalja az összes lakosságot, de ez a néptömeg annyi nemzetre, nemzetiségre oszlik, ahány nyelv uralkodik az országban. Hunfalvy módszer-

tani alapelve szerint a néprajzi egyezéseknek etnológiai szempontból akkor lehet bizonyító ereje, ha ezeknek a jelenségeknek az egyezését a reájuk vonatkozó nyelvi jelenségek megfelelése kíséri. Enélkül nem bizonyítható közöttük a genetikai kapcsolat. Ez a tétel túlságosan is szigorúnak bizonyult. Később a „Wörter und Sachen” kutatási irányzat munkásai számtalan példát találtak a szó és a tárgy történeti útjának eltéréseire, a jelentésváltozásokra és a fölösleges szókölcsonzásokra.

Magyarország ethnographiája című művében a terjedelmes elméleti-módszertani bevezető után az akkori országterület népeinek, etni-

kumainak történetét tekintette át a legrégebbi időtől a XIX. század közepéig. Ebben a könyvében — vázlatossága ellenére is — máig használhatóan állította össze a magyar honfoglalás előtt itt élt népek történetének adatait. Alapjaiban helyesen vázolta fel a magyar etnogenezist, mutatta ki a nyelv és az etnikus kultúra legfontosabb történeti rétegeit, tisztázta a székelyek, kunok, jászok, besenyők szerepét népünk kialakulásában. Mindezek alapján szokták nevezni ezt a művét az első magyar történeti etnológiai kézikönyvnek. Olyan etnikus kutatás betetőzése, amelynek alapelve az evolúció, módszere pedig a szigorú

forráskritika és az összehasonlítás volt.

Ez a könyve különösen nagy hatást gyakorolt a kor magyar közvéleményére. Hunfalvy megállapításai a magyar nép és nyelv eredetéről, finnugor rokonságáról és hazánk nemzetiségi viszonyainak történeti alakulásáról ennek révén váltak széles körben ismertté. Tény, hogy ebben a kötetben leíró néprajzi anyag alig van, holott akkor már meglehetősen mennyiségben rendelkezésre állt volna. Ennek az a magyarázata, hogy a leíró néprajz tárgykörébe tartozó jelenségek kevés támpontot nyújthattak volna a fő vonalak kijelölésére, ezért nem is tartoztak

szorosan könyve tárgyához. Később maga állapította meg: „A Magyarország ethnographiája, melyet 1876-ban kiadtam, csak politikai vagy külső. A lélektani vagy belső ethnographiájára Magyarországnak gyűjteni az anyagot, a mi Társulatunknak a feladata.”

Üdvözölte és a Századokban ismertette Herman Ottó nagy művét, a *Magyar halászat könyvét* (1887), amelyet az ún. tárgyi néprajz első nagy hazai teljesítményének szoktak tartani. Ez a monográfia ugyanis kétséget kizáróan igazolta, hogy a halászat igenis ősi foglalkozása volt a magyarságnak, akárcsak a finnugor népeknek, és

számos egyezést, párhuzamot mutat a rokon népek halászatával.

Részletekkel is foglalkozott a folklór és az ősvallás területén. Első folklór tárgyú munkája 1840-ben az Athenaeumban jelent meg *Bölcs Lokmán meséi* címen. Az ott közölt meséket arab nyelvről fordította magyarra egy francia fordítás segítségével. Bevezetőben szól a mesék természetéről, keletkezéséről, „vándorlásáról”. A szóban forgó mesékről megjegyzi, hogy nem arab eredetűek, s az arab nyelvű változatok csak Mohamed próféta után, a VII–VIII. században születtek.

Később a finnugor népek népköltészete keltette fel az érdeklő-

dését. 1850-ben tanulmányt írt a finn ősköltészetéről, 1853-ban pedig a *Kalevala* beható ismertetésére vállalkozott. Ebben a mű egyes részleteit is közölte saját — nem irodalminak szánt — fordításában. A *Kalevala* értékelésében Hunfalvy maga is az irodalmi romantika hatása alatt állt. Számára ez a hatalmas népeposz a finnugor népek szellemi kiválóságának ragyogó bizonyítéka volt, hatásos fegyver mindazokkal szemben, akik fanyalogva fogadták a finnugor rokonságról szóló tételeket. A finn irodalom ügyének barátait is igyekezett megnyerni, és egyengette a magyar fordítások útját. Kazinczy Gábor bizonyára ezért ajánlotta

Hunfalvynak néhány finn népmesét ismertető közleményét 1855-ben.

Másik kedves témája volt a vogul mitológia. Regulyval 1857—58 telén egy terjedelmes vogul teremtésmonda fordítása kapcsán ismerkedett a számára addig érthetetlen nyelvvel. Ez a monda, s a benne felsejlő mitológiai világ annyira megragadta, hogy 1859-ben ezt választotta akadémiai székfoglaló előadása tárgyául. *Egy vogul monda* címen tartott és közölt értekezése az első eredeti vogul szövegközlés hazánkban. Nemcsak nyelvi tekintetben nevezetes, hanem tartalmánál fogva is. A földteremtéséről szóló szöveg tartalmi

elemzését ekkor még nem kísérelte meg, csupán szótárt és grammatikai jegyzeteket csatolt hozzá. Később azonban több előadásában és dolgozatában tért vissza erre a témára és a vogul folklór más részleteire. Érzékelte, hogy a világ teremtesének egészen új, más népeknél ismeretlen hitregéje került a kezébe. Megsejtette a vogul mondavilág belső rendjét, időszintjeit, őstörténeti jelentőségét. *Numi tarom*, a legfelsőbb lény a vogulok hite szerint, de a világot nem közvetlenül maga teremtette.

1864-ben a vogul medvetiszteletről értekezett az Akadémián. Reguly gyűjtéséből olyan medvénekeket mutatott be, amelyeket a

sikeres vadászat után szoktak énekelni a megölt medve fölött tartott toron. Akkor még nem volt ismeretes, hogy az obi-ugor népek a medvét égi eredetű, szent állatnak tartják, amelynek a neve is tabu. Kiengesztelését szolgálta az igen gazdag medvekultusz, a rítusok és énekek sora. Hunfalvy a medve isteni eredetéről szóló finn hiedelmek bevonásával értelmezte Reguly anyagát .

Még bővebb terjedelemben tárgyalta ezt a kérdéskört *A vogul föld és nép* című kötetben (Bp., 1864), amely ma is alapvető etnográfiai kézikönyv. Hunfalvy elsőként figyelt fel a vogul népköltészetnek és ősvallásnak erre a később sokat és

alaposan vizsgált kérdéskörére. (Ő irányította rá Munkácsi Bernát figyelmét is, aki aztán 1892–96-ban — a finn Kannistót megelőzve — négy vaskos kötetben adta ki a *Vogul népköltési gyűjteményt.*) Hunfalvy nagy gonddal gyűjtötte össze és rendszerezte a vogulok életmódjára vonatkozó adalékokat. Egyenként analizálta a körükben járt utazók, Strahlenberg, Pallas, Regulý, Castrén és Ahlqvist híradásait e nép életviszonyairól, anyagi műveltségéről, és e töredékes leírások alapján külön fejezetben tekintette át a különösen fontosnak ítélt vadászat és ruházat tárgyait, jelenségeit; a lakásviszonyokat (beleértve a bútort, a település- és

hajlékformákat); továbbá a család- és rokonsági szervezet jelenségeit, a társadalom és az állam életéhez kapcsolódó fogalmakat, az időegységek neveit.

A kirajzolódó képet analógia-ként használták aztán az ősmagyar-ság műveltségének rajzához, s idővel ezért is Hunfalvyt okolták. Különösen tanulságosak e tekintetben Nagy Géza 1894-ben kelt sorai: „Hunfalvy után nagyon elterjedt az a felfogás, melyet régebben én is hittem, hogy az ősmagyarság életmódja kizárólag vadászatból, nyuszt- és evetfogdosásból meg halászatból állt, és csak akkor kezdett lovat s más háziállatot tartani, midőn a törökség hatá-

sa alá került. De e felfogás mellett némely jelenséget aligha tudunk megmagyarázni.” Márpedig Hunfalvy nem tekintette kizárólag halász-vadász népnek az ősmagyar-ságot, s elvetette azt a tételt, hogy a lótarást török népek révén ismerték meg eleink. Így írt erről a *Magyarország ethnographiája* című könyvében (1876. 268): „Némely-lyek, mint Kunik is Sz. Pétervá-
ratt, azt vélik, hogy az ugor eredetű magyarok a török érintkezés által lettek lovas nemzetté . . . A nyelv tanúsága is ellene szól. A *ló* ugor eredetű szó (vogulban *lu*, osztjákban *lau*, *lovi*) ; így a *kengyel* szó is (kengel = csizma-al) . . . azonképpen a *nyereg* (vogulban

najri) és *sarkantyú* is azok.” Érvelését a magyar lótarás ugor kori előzményeiről Munkácsi Bernát, Mészöly Gedeon, újabban pedig Hajdú Péter fejlesztette tovább, s bizonyította a tétel lényegének igazát.

Foglalkoztatta a magyar ősvallás és népköltészetünk legrégibb rétege is. Folyóiratában, a Magyar Nyelvészetben 1860-ban közölte Torkos Sándor dolgozatát (*A' regélés Zala megyében*), s a cikkhez fűzött jegyzeteiből látható, mennyire megragadta képzeletét már a Pländer 1838. évi közleményében is emlegetett *rök ökör* és a *regő rejtem* kifejezés értelmének rejtélye. *Magyarország ethnographiája* című

kötetében (1876) külön fejezetet szentelt az ősi magyar hitvilág emlékeinek. Az alapréteget finn-ugor analógiák segítségével kívánta tisztázni, mert felfogása szerint „minden nemzetnek saját mitológiája a nyelv képződése korában keletkezett, amikor a társadalom fejlődése elején állt vala”. Mivel a nemzetek eredete azonos nála a nyelvek eredetével, kézenfekvő, hogy a nyelv őrizhette meg a mitológiai töredékeket is. Már itt felveti, hogy a magyar *Ukkon-pohár* kifejezésben a finnek istenének, Ukkonak a neve őrződött meg. Erre a kérdésre évek múltán ismét visszatért. Vogul párhuzammal magyarázza a magyar rejtezni,

révülni szócsoport hiedelmi háttérét, s lehetségesnek tartja, hogy a táltos, manó, tündér fogalomkör is ősi mitológiai maradvány. Felteszi, „hogy a finnugorok a hold változásai és járása szerint alkották a hetet, hónapot és esztendőt; sőt az eredeti hetes számrendszert is. A finnugor holdesztendő szerencsésebben volt alkotva, mint a görögök és rómaiak régi esztendeje”.

Magyar mythologiai adatok s egyéb című értekezése (Nyelvtudományi Közlemények 1876.) cáfolta azt a vélekedést, hogy a *Hadúr* kifejezés ősi eleme nyelvünknek, s mint ilyen, mitológiai emlék. Kimutatta, hogy csupán az irodalmi romantika

teremtette, Dugonics és követői terjesztették műveikben. Ezzel szemben az *áldomás* szó és az ezzel megnevezett jogszokás valóban ősi hagyomány emléke. 1877-ben a Budapesti Szemle hasábjain foglalta össze nézeteit a széles nyilvánosság számára (*Ugor—magyar—finn mythologiai töredékek*). Ebben az értekezésben ismertette a világ teremtésére és az özönvízre vonatkozó vogul mondákat, a *Kalevala* és a *Kalevipoeg* fontosabb mítosztöredékeit, és ismételten kifejtette a finnugor népek ősi hetes számrendszerének bizonyítékait, így említi hét és hétfő szavunk nyelvi megfelelőit a vogulban. Ezek után pedig azt kívánta bizonyítani az *imádni*,

*áldomás, egyház, íz, tündér, vérszer-
ződés, Ukkon-pohár* szavak és a
velük jelölt fogalmak révén, hogy
maradtak „némi morzsái” a régi
magyar mitológiának a mi nyelv-
vünkben is.

Nem kell mondanunk, mennyire
igaztalan volt az „ugor – török há-
ború” során ellene hozott vád, mi-
szerint érzéketlen a néprajzi jelen-
ségek iránt, s hogy nálunk először
Vámbéry könyve méltatta jelentő-
ségének megfelelően a néprajzi
bizonyító anyagot. Hunfalvynak
volt érzéke a néprajzi részletekhez
is, bár ő maga inkább az alapok,
a tudomány tartópilléreinek meg-
teremtésével volt elfoglalva. Herr-
mann Antal megfogalmazása sze-

rint „a hazai ethnographia terén Hunfalvy titáni munkája után is sok hézag maradt”. Az úttörő, alapozó műveknek minden részlete azonban nem is lehet kidolgozott, s a „detail munkások találtak s majd találnak helyreigazítani valót. De hogy e téren van, amit csak igazítani kell, az is Hunfalvy érdeme”.

A néprajz történetébe, mint a Néprajzi Társaság első elnöke, beírta nevét tudományszervezőként is. A fennmaradt jegyzőkönyvekből nyilvánvaló, hogy Hunfalvy az első előkészítő tárgyalásoktól kezdve halála pillanatáig vezetője volt annak a tudós körnek, amely a Társaság megalapítását célul tűzte és feladatait kijelölte. 1887.

december 5-én az ő elnökletével ültek össze az Akadémia földszinti saroktermében az „alapító atyák”, s bízták meg György Aladárt az alapszabályok, Herrmann Antalt pedig a programtervezet megfogalmazásával. Hunfalvy vezetésével vitatta meg az előkészítő bizottság az elkészült tervezeteket, az ő aláírásával továbbították az alapítás tárgyában készült folyamodványokat a belügyminiszternek, s később az ő javaslatára kérték fel József főherceget a Társaság védnökéül. Az 1889. január 27-én megtartott alakuló közgyűlésen mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy a *Magyarországi Néprajzi Társaság* megválasztandó elnöke nem is le-

het más, mint Hunfalvy Pál. A Társaság alapszabályát, amit az alakuló közgyűlés elfogadott, szintén ő és a titkárnak megválasztott Herrmann Antal látta el kézjegyével. Elnöki megnyitójában az alapszabállyal összhangban fogalmazta meg a Társaság célkitűzéseit: „A magyarországi néprajzi társaság célja a magyar állam és a történelmi Magyarország mai és egykori népeinek tanulmányozása, valamint kölcsönös megismerkedés útján a hazában élő népek közt testvéries egyetértésnek és az együvé tartozás érzetének ápolása.” Felfogása szerint „a néprajz a mai népekre nézve okvetlenül szükséges kiegészítője a történelmi tudo-

mánynak”, mert sok olyan kérdést vizsgál, amit az mellőzni kénytelen vagy csak elvétve érint. Tárgya az ország népeinek eredete, fejlődése, állapota; etnikai jelleme és antropológiai mivolta, a néplélek és a népelet megnyilvánulásai, amelyek nagyon számosak és különfélék. Nyitó előadásában néhány példa elemzésén azt kívánta bizonyítani, hogy „minden nyelv, mely Magyarország területén hangzik, egy-egy kincsesbánya a néprajz számára”.

A Társaság — komplex célkitűzéseinek megfelelően — sok szakosztályt állított fel, és 1890-ben alapított folyóiratát, az Ethnographiát is széles horizontú tudomá-

nyos fórummá tette. Első évfolyamaiban még több a történeti, irodalomtörténeti dolgozat, mint a néprajzi, de később megsokasodtak benne a hazai népek, népcsoportok anyagi kultúrájából és folklórjából közvetlenül merítő cikkek.

Hunfalvy nemcsak elfogadta a neki felkínált elnöki széket, hanem tényleges szerepet vállalt a kezdeti nehézségek leküzdésében. Munkácsi szavaival szólva úgy szerette a Néprajzi Társaságot, „mint szellemi életének későszülött sarját. Itt találta fel második családját, itt látta maga köré gyűlve az ősz mester tudományos munkássága folytatóit, utódait, az ifjabb nyelvész és ethnographus nemzedéket, mely

őt hódoló tisztelettel becsülte s belső vonzalommal szerette. Hű kötelességtudással járt el az ülésekre . . . Elnöki megnyitóiban irányított bennünket”.

Így adódott, hogy a Néprajzi Társaságban ünnepelte tudományos pályájának talán legszebb napját 1891. november 28-át, amikor emlékülést rendeztek a tiszteletére. Ezen Xantus János alelnök megnyitója után Herman Ottó, Munkácsi Bernát és Réthy László, Herrmann Antal, Katona Lajos és Vikár Béla tartott előadást. „Mint jószágos nagyatyát körülötte zsi-bongó gyermekei és unokái, úgy rajongtuk mi ekkor őt körül . . .”
— emlékezett vissza az eseményre

Munkácsi. Köszöntötte ezen a napon Eötvös Loránd, a Tudományos Akadémia elnöke is, akinek csaknem szállóigévé vált az a megállapítása, hogy Hunfalvy munkássága bebizonyította, „a tudomány akkor is, ha tárgya magyar s magyar ember magyar nyelven műveli, a tudományos világ közkincsévé válhatik”. Hunfalvy az ünneplést követő harmadnap elhunyt. a Társaság ügyeit vívó alelnök Xantus János pedig joggal állapította meg, hogy ezzel véget ért a Magyar Néprajzi Társaság működésének első korszaka, mely telve volt a kezdet nehézségeivel. A hőskor lezárult, a Társaság súlyos viszályok és nézetkülönbségek ütközőterévé

vált. A további korszakok, különösen az első világháborút követő évtizedek a Társaság sajnálatos csonkulását, beszűkülését hozták, ami már nem egyezett Hunfalvy eredeti elképzeléseivel.

TÖRTÉNETÍRÓI MUNKÁSSÁGA

Hunfalvy Pál történetíróként a nemzeti ábrándok és hiúságok lerombolója volt, aki könyörtelenül bánt el a nemesi történetírás romantikus, tudálékos állításaival. Szily Kálmán szavai szerint: „Minket a hun-magyar rokonság ábrándjától foszt meg, a székelyeket a hun leszármazás dicsőségétől, az oláhokat pedig az ő rómaiságuktól

s a Trajanus katonáitól való leszámazás édes hiedelmétől . . . Ábrándjaink lerombolása mindnyájunknak fájt eleinte, különösen a székelyeknek és az oláhoknak. De mind hiába, nekik is bele kell nyugodniuk a tárgyilagos igazságba.” (Magyar Nyelv 1910. 10.)

Hunfalvy megkérdőjelezte a magyar krónikák hitelét, s rámutatott, hogy azokat a történetírók csak szigorú kritikával használhatják, mint megírásuk korának irodalmi termékét. A tudomány feladata, hogy a meséket és a mendemondákat leválassza a valóságos tényekről, mert csak az „igaz történet” lehet az élet tanító mestere. Másrészt azt is hangsúlyozta, hogy

a „nemzeti álbüszkeség” csak árt a tudománynak. A társadalomtudós számára a nemzetiség elsősorban nem érzelmi, hanem tudományos elemzést kívánó kérdés.

Nemzetietlen lett volna Hunfalvy és a népies irányhoz tartozó történészek — Ipolyi Arnold, Rómer Flóris — kis csoportja, mert ellene szegült a romantikus nemesi történetszemléletnek? Éppenséggel ők adtak valódi programot etnikai sajátságaink vizsgálatára, népünk igazi értékeinek felmutatására — mint azt Várkonyi Ágnes kimutatta.

„Öntudatosabb nemzeti irány a tudományban, művészetben és közműveltségben csak eredeti né-

pies költészetünk, őshagyományaink, mondáink, régi táj- és népszólásunk s nyelvünk teljes ismeretének alapján emelkedhetik fel méltón és némi eredeti önállással” — vallották Ipolyiék. Az új nemzeti műveltség hordozóit ők a falvak és városok munkás népében, Hunfalvy szavaival „a mezővárosok kallódó gyermekeiben” látják. Nem csoda, hogy e történész kör minden tagját igaztalan támadások, vádaskodások érték már az 1850-es évek elején. Hatásuk a kortárs történetíráásra mégis vitathatatlan. Szalay László például a hun hagyomány és rokonság kérdéséről Hunfalvy koncepcióját tette magáévá már 1857-ben megjelent művében is.

Ma már szinte érthetetlen, mekkora tájékozatlanság uralkodott a magyar nép eredetét és rokonságát illetően az 1840—50-es években, még tudós körökben is. Horvát István naiv buzgalma a világtörténelem csaknem minden nevezetes népével kapcsolatba hozta őseinket (pl. *Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történetéből* című munkájában), s a közvélemény szilárdan hitt a világhódító hun néptől való leszármazásban. Sajnovics János és Gyarmati Sámuel eredményeiről nem vettek tudomást, Ludvig August Schlözer és más külföldi kutatók műveit finn rokonságunkról még kevésbé ismerték. Reguly hazatérése alkal-

mat adott arra, hogy a rokonság és az eredet kérdése ismét napirendre kerüljön. Az Akadémia nyelvtudományi osztálya jutalmat tűzött ki olyan munkára, „mely a nyelvek rokonsági rendszerét s a magyarok abbani helyét tárgyazza”, s 1850-ben érkezett is egy pályamunka a felhívásra.

Az őstörténeti vitát Szontágh Gusztáv tanulmánya váltotta ki (*A magyarok eredete. Új Magyar Múzeum 1850—1851. 67—93.*), amely kétségbe vonta, hogy lehetséges a honfoglalás előtti magyarság kutatása csupán műveltségének rekonstrukciója alapján, s hogy léteztek eredendően kultúrnépek. „Barbár volt minden nemzet ere-

detileg, a műveltség akármely fokán álljon most; mert ez a primitív állapot. Szégyen barbárnak maradni, ha magát művelhetné, s e szégyent nem vallotta nemzetünk. Önmaga az minden Ázsiából kikölt népek közül, mely polgáriasodott életre fejlődven ki, karöltve haladt a korszellemmel. *Ez dicsőségünk.*” Rokonságot csupán a hunok és ősmagyarok nomadizáló életmódja között látott, a finn rokonságról pedig kimondta: „... sem a magyar nyelv nem származik a finntől, sem a finn a magyartól, hanem mindkettő önálló ága egy közös törzsöknek, az ural-altaiinak, melyhez a mandzsu, mongol, töröktatár, szamojed és finn nyelveken

kívül a magyart is kell számítanunk” (I. 90—91.). Szontágh érvelése nagy hatást gyakorolt Hunfalvyra, s a kibontakozó vita — amelyben Wenzel Gusztáv és Toldy Ferenc is részt vett —, még inkább meggyőzte arról, hogy őstörténetünk vitás kérdéseit nem lehet megoldani az összehasonlító nyelvtörténeti kutatások nélkül. Szólt erről már *Nyelvészeti tenni-valóink s a finn népek régisége* című értekezésében 1851-ben, de saját ilyen tárgyú értekezésével csak 1864-ben lépett a nyilvánosság elé. *A magyarok eredete* a Budapesti Szemlében jelent meg, hogy minél szélesebb közönséghez szóljon, s összegezte addigi részmegállapí-

tásait. Érvelését döntően az összehasonlító nyelvtörténet tanulságaira alapozta. Összevetette a finn, ugor és egyes török népek szókészletének meghatározott, vélhetően legrégibb szavait (pl. az emberi testrészek elnevezéseit, a természeti tárgyak neveit stb.), majd sorra vette a grammatikai egyezéseket. Végkövetkeztetése szerint a magyar nyelv az uraltáji nyelvcsaládba, annak is az ugor ágába tartozik. Egyes megállapításait később elvetette, más részleteit tovább finomította a kutatás. Az alapkérdésre adott válasza azonban végérvényesnek bizonyult, még ha kellett is harcolnia igazáért a „törökösök” táborával.

A rokonságon túlmenően kifejtette, hogy a honfoglaló magyar társadalom nem volt egységes sem etnikailag, sem foglalkozását tekintve. A társadalom sohasem állhat egyetlen társadalmi osztályból, mert a társadalom léte a munkamegosztásra épül. Nem állhatott a honfoglalók népe sem csupán nomád harcosokból. Vadászok, halászok, földművelők is voltak benne a pásztorok mellett. Hunfalvy felfogása szerint a magyar nép folytonosan érintkezett és keveredett más nyelvet beszélő etnikumokkal, anélkül hogy nyelvét és önállóságát elvesztette volna.

Ugyanakkor *A vogul föld és nép* című munkájában (1864) jelezte

álláspontját, hogy miként a magyarok hun eredete nem egyéb irodalmi koholmánynál, nincs semmi bizonyítéka a székelyek hun eredetének sem. Bővebben kifejtette ezt az álláspontját 1876-ban, a *Magyarország ethnographiájában*. Rámutatott, hogy a történeti kútfők Attila halálától a XIII. századig mintegy 800 éven át Erdélyben sem hunokat, sem székelyeket nem említenek. Arra nézve, hogy a székelyek ugyanolyan magyarok, mint a többi magyar népcsoport, legdöntőbb bizonyítéknak a székelyek nyelvét találta. Ez ugyanis a „kifejlett magyar nyelvvel egyezik meg”, s mutatja a honfoglalás előtti török hatás és a honfoglalás

utáni szláv hatás nyomait. Mivel az ország nyugati határán is éltek az Árpád-korban székelyek, a mai székelység őseiben nem külön népfajt, hun — szkíta maradványt kell keresni, hanem a régi gyepűk őreinek a határőr népességnek a leszármazottait. Hunfalvy szerint a székely név az Erdély szóhoz hasonló módon keletkezhetett, azaz belső fejlődésű szó. (A *székely* szónak az eredete azonban máig sincs végleg tisztázva.) *Erdély* szavunk azonban valóban az *erdő* és az *elv* szó összetételéből alakult és eredeti jelentése: 'erdőn túl'.

Fejtegetéseit a kortársak, különösen az erdélyi tudósok megdöbbenéssel fogadták, s megkísérelték

védelmezni a székelyek szkíta-hun eredetéről vallott nézeteiket. Először Nagy János száll vitába Hunfalvy tételeivel *A székelyek scythahun eredetűsége és az ellenvélemények* című művében (Kolozsvár, 1879.), majd Deák Farkas avatkozott a vitába kioktató hangnemben írt, Horvát István-i színvonalon álló munkájával. Két ellenfelének Hunfalvy terjedelmes önálló munkával válaszolt (*A székelyek. Felelet a székelyek scythahun eredetűségére.* Bp., 1880.). Érveit három tétel köré csoportosítva, adatok tömegével bizonyította a székelység magyar eredetét. Ezúttal még nyomatékosabban hangsúlyozta, hogy Anonymus és a krónikaírók nem a

néphagyományból merítették a hun—magyar rokonságról és a székelyek hun eredetéről szóló állításaikat. A krónikák által megörökített „históriai mesék” éppen séggel idegen földről eredeztethetők. Ugyanis a nyugati krónikások és hírforrásaik nevezték a magyarokat hunoknak, mint előtük már az avarokat is jelölték ezzel a népnévvel.

A vita azonban még nem zárult le, de felkészültebb történetírók részvételével folyt tovább. Szabó Károlynak 1880-ban két közleménye is megjelent erről a kérdésről a Századokban. *A székely nemzeti névről* című értekezése elveti a Hunfalvy által adott etimoló-

giát, s a székely szót ugyanolyan elemezhetetlen népnévnek mondja, mint amilyen a besenyő, a kun vagy a kozár. *A magyarországi székely telepekről* írott tanulmányában pedig Hunfalvynak azt a tételét vitatja, hogy a székelyek az Árpád-korban határőrök voltak Magyarország nyugati gyepűi mentén, onnan telepítette őket László király Erdélybe. Szabó pont fordítva gondolta, s azt bizonygatta, hogy a székelyek egyes csoportjai mai lakhelyükről kerültek a nyugati végekre.

A székely eredetkérdés vitája az 1880-as években valósággal lavínává duzzadt, s Pauler Gyula, Réthy László és Nagy Géza révén

új adalékok, szempontok is felmerültek. 1890-ben *A régi székelység* című kötetében Szabó Károly ismét kiadta a tárgyra vonatkozó dolgozatait. Hunfalvy ekközben már más irányú — főként rumunológiai — kutatásaival foglalta el magát, s Vámbéryval szemben védelmezte finnugor rokonságunkról hirdetett nézeteit. Azonban a Századok 1890. évi kötetében még egyszer visszatért a székely kérdésre *A magyar nemzeti krónikák* című tanulmányában. Kitért rá a román néptörténetről írott, befejezetlenül maradt könyvében is. Korábbi álláspontját újabb érvekkel, adatokkal támasztotta alá. Érvelésében az a tény, hogy a krónikák, legen-

dák a kunok, besenyők betöréseit leírva sem említenek székelyeket Erdélyben, ugyanakkor szólnak a nyugati gyepűvidék székely telepeiről, azt bizonyítja, hogy előbb éltek Magyarországon, mint Erdélyben. Egyes székely községek magyar királyokról történt elnevezése (pl. Szentistván, Szentimre, Szentlászló stb.) szintén arra vall, hogy a magyar kereszténység századaiban e királyok uralkodását követően keletkezett településekkel van dolgunk.

A székely eredetkérdés tisztázását Hunfalvy maradandó tudományos eredményének kell tekintenünk, még akkor is, ha egy-egy részletkérdésben tévedett, vagy fel-

tevést eddig nem bizonyította a kutatás. A vita 1905-ben Karácsonyi János jeles tanulmányával (*A székelyek eredete és Erdélybe való települése*) jutott — igaz nem véglegesen — nyugvópontra. Karácsonyi Hunfalvyval egyező módon, de bővebb apparátussal bizonyította, hogy Erdélyben az első székely telepek László király idejében keletkeztek, s hogy a székelyek nem származhattak a hunoktól, hanem a XI. század végére már egységesült magyar etnikum egyik ágát alkotják, s Magyarországról telepítették őket a keleti határok védelmére. Ezt bizonyítják a nyelvtudomány újabb eredményei is, Benkő Loránd összefoglalásában

(*A nyelvföldrajz történeti tanúságai.*
MTA I. Osztály Közleményei
1967. 29—48.).

Behatóan foglalkozott a magyar etnikumba beolvadt keleti néptörödékek kérdésével is. *Magyarország ethnographiája* című könyvében kitért a kabarok, izmaeliták, úzok, besenyők, kunok, jászok beköltözésének és magyarrá válásának történetére. Különösen a kunoknak szentelt sok figyelmet. Jerney megállapításaira építve (*Palócz nemzet és palócz krónika, orosz és lengyel évkönyvek nyomán.* Magyar Történelmi Tár I. Pesten, 1855.) úgy vélte, hogy a kunok két irányból érkeztek a Kárpát-medencébe és két időpontban. Előbb jöttek a

Mátra — Bükk vidékén megtelepült palócok elődei az Északi-Kárpátok felől, szláv területről. A második és közismert kun betelepülés déli, délkeleti irányból történt, s ez a nagy lélekszámú kun etnikum a tatárok által fenyegetett országban kiváltságokat érhetett el. A kun — palóc töredékek beolvasztásában — Hunfalvy felfogása szerint — szerepet játszott a bélháromkúti apátság, amelynek korai történetét Ipolyi Arnold írta meg az Archaeologiai Közlemények 1866. évi kötetében.

A magyar nép etnikai integrációjának és konszolidációjának izgalmas kérdését tárgyalja Hunfalvy *A Kun vagy Petrarca Codex és a kunok* című 1881. évi közleményé-

ben. Ugyanis a kunok történetét vizsgáló hazai szerzők közül többben még a kun nyelvemléket őrző kódex publikálása után is meg voltak győződve arról, hogy a kunok már akkor magyar nyelvűek voltak, amikor a Kárpát-medencébe bebocsátást nyertek. Ez volt a fel fogása Gyárfás Istvánnak, a hazai kunok legismertebb kortárs kutatójának is. Értekezésében Hunfalvy ismerteti a Kuun Géza gróf gondozásában kiadott Codex Cumanicus, a XIII. század végén a Krímfélszigeten keletkezett kun nyelvemléket, amelyet az egyik velencei könyvtár őrzött. Ez a forrás kun, perzsa szavakat és latinról kun nyelvre fordított egyházi szövege-

ket tartalmaz, s egyértelműen bizonyítja, hogy a kihalt kun nyelv a török nyelvcsaládba tartozott. A kun nép, akárcsak a többi keleti néptöredék, idegen nyelven beszélt, amikor bebocsátást nyert az Alföldre. Magyarra válása, kulturális és nyelvi hasonulása csak ezt követően mehetett végbe. (Az említett forrást behatóan vizsgálta Györffy György: *A Codex Cumanicus keletkezésének kérdéséhez* c. tanulmánya, Bp., 1942.)

Amilyen szigorú tárgyilagossággal és alapos-sággal végezte kutatásait a magyar őstörténet, az etnogenezis és népcsoportjaink eredete terén, olyan hideg fejjel ítélte a román nép és nyelv eredetének,

rokonságának vitás kérdéseiről is. Életének utolsó 15 évében 33 közleménye jelent meg ebben a tárgykörben, s ezek között néhány testes könyv is található. A *Magyarország ethnographiája* című kötete már 1876-ban a románokkal is nagy terjedelemben foglalkozott. Látva, hogy a téma élénken foglalkoztatja a nemzetközi tudományos közvéleményt, eredményeit, álláspontját a román etnogenezisről több ízben kifejtette német nyelven is. 1879-ben a régészek bécsi kongresszusán francia nyelvű előadásában rámutatott, hogy a román népcsoportok közös őshazáját a Dunától délre, a Balkánon kell keresni (*Le peuple Roumain ou*

Valaque. Tours, 1880.). Teljes történeti áttekintésre először 1883-ban, *Die Rumänen und ihre Ansprüche* címen kiadott könyvében vállalkozott. Történeti dokumentumok alapján azt állapította meg, hogy az első román pásztorcsoportok a XII. század végén jelentek meg Erdélyben, s nagyobb rajokban csak a tatárjárás utáni időben települtek be. Migrációjuk a későbbi századokban is folytatódott és a XVI—XVII. században különösen megerősödött a török háborúk által elpusztított területeken. A könyv második része a kései betelepülés nyelvészeti bizonyítékait veszi sorra. Felfogása szerint a dákoromán kontinuitás elméleté-

nek ellentmond az a tény, hogy a magyar és a kárpátukrán nyelvjárá-
soknak XII—XIII. század előtti román kölcsönszavai nincsenek. Ezzel szemben a magyar nyelv több száz korai szláv jövevényt szava azt bizonyítja, hogy a IX. század végén a magyarok szlávokat találtak a Kárpát-medencében, így Erdélyben is, s tőlük sok kifejezést vettek át az egyház- és államélet fogalomköréből is. A román nyelv szókincse trák-, illír-, albán kapcsolatokra mutat, s szoros rokonságban áll a Balkánon ismert román (isztriai, megleni, macedóniai) nyelvváltozatokkal, amelyekre szintén nagy hatást gyakorolt a bolgár nyelv. Mindez nem érthető

akkor, ha a román nép és nyelv Erdélyben keletkezett a római uralom néptörténeti mértékkel mérve rövid ideje alatt (i. u. 106—271), amit a népvándorlás hosszú századai követtek. A könyv harmadik részében „Mesék és ábrándok” cím alatt a dákoromán származás és kontinuitás eszméjének kialakulásával, forrásaival, historiográfiájával foglalkozik.

A román őstörténet kérdését Hunfalvyval sokban egyező módon ítélte meg Robert Roesler német kutató, akinek 1875-ben megjelent művéhez (*Romanische Studien*. I-II. Leipzig) szokták kötni — tévesen — a migrációs elméletet. Ugyanis Franz Joseph Sulzer

a XVIII. század második felében a Balkán-félszigeten felfedezett román néptörödékek ismeretében már 90 évvel korábban kifejtette ezt a nézetet (*Geschichte der transalpinischen Daciens* . . . Wien, 1781–1782), s tőle függetlenül, a magyar Benkő József Erdélyt leíró latin nyelvű művében szintén a Balkánra helyezte a román nép őshazáját (*Transsilvania* . . . I–II. Vindobonae, 1777–1778.).

Roesler és Hunfalvy egybehangzó kutatási eredményei nagy izgalmat keltettek a dákoromán elmélet hívei körében, akik akkor a román történetírók többségét tették ki. Munkácsi szavaival élve „erélyes tevékenység indult meg közöttük

a nemzeti légvarak megmentésére". Hunfalvy állta a két évtizeden át folyó tollharcot, és iskolát teremtetett a kérdésről írott dolgozataival. Vitapartnereinek válaszolt *Neuere Erscheinungen der rumänischen Geschichtsschreibung* című könyve (Wien, 1886.), de ez is csak előmunkálat volt a készülő nagy szintézishez.

Említettük, hogy még a halála előtti este is *Az oláhok története* című könyvén dolgozott, amelyben a kezdetektől a XVII. század legelőjéig áttekintette a román néptörténetet. Kéziratát a Magyar Tudományos Akadémia jelentette meg (Bp., 1894.). Réthy László, aki a könyvet sajtó alá rendezte,

előszavában megjegyzi: „... tudom azt, hogy az oláh történetírásmái vezérei e munkát is azzal a gyanúsítással fogják fogadni, melyel előbbeni műveit fogadták; Hunfalvyban a magyar politika eszközét keresvén, mert elfogultságukban Hunfalvyban a tudóst nem merték látni.” A tudományos igazság elfogadását azonban csak idő kérdésének tekintette, akár csak Szily Kálmán, aki a Magyar Nyelvben írta 1910-ben: „Eljő az idő... és Hunfalvy Pált a román oknyomozó történettudomány nagyjai közé fogják sorolni.” Munkácsi Bernát pedig 1912-ben a következő értékelést adta: „Hunfalvy jelentősége e téren épp annyira kor-

szakalkotó, mint a magyar összehasonlító nyelvtudomány s a magyar ethnológia tudományszakai-
ban, de itt még abból a gyakorlati szempontból is mérhetetlen becsű, hogy veszedelmes politikai ábrándoknak semmisítette meg szilárdnak hitt alapjait. Ez ábrándoknak forrása és foglalatja a dákoromán történeti eszme . . .” Ma már tudjuk, hogy Munkácsi várakozása, hite a történeti igazság erejében szintén ábrándnak, illúziónak bizonyult. Abban azonban nem tévedett, hogy a román etnogenezis és Erdély őstörténete terén Hunfalvy korszakalkotó munkásságot fejtett ki.

A posztumusz két kötet nem tartalmaz váratlan felfedezéseket, nem

hoz új forrásokat, melyeket előző munkáiban ne érintett volna. Legfőbb értéke, hogy az egész feltárt anyagot hatalmas egésszé rendezi, szenvedélymentes hangon ismerteti és értelmezi. Összefüggéseiben tekint át a Kárpát-medence és a Balkán-félsziget népeinek történetét a római uralomtól elkezdve, folytatva a középkoron, behatóan tárgyalva a népvándorlás eseményeit, különös gonddal elemezve a magyar honfoglalást közvetlenül megelőző helyzetet, s összefoglalva a székelyek eredetéről, s a magyar krónikák forrásértékéről más munkáiban megfogalmazott eredményeit is. Valószínűsíti, hogy I. Justinianus császár korában (526—

555) elkezdődött a későbbi Bulgária területén egy köznépi, vulgáris latin — neolatin — nyelv kialakulása. A VI—VII. században kialakult nyelv és ősrómán nép a IX—X. században kezdett szétválni. A *blach*, *vlach* népnév is csak a X. századi írott forrásokban jelent meg először. 1020 táján egész Bulgáriában éltek románok szétszórt csoportokban. Szétköltözésüket, migrációjukat a szlávok balkáni beáramlása és saját pásztorkodó életmódjuk siettette. Hunfalvy lépésről lépésre nyomon követi a románok feltűnését Erdélyben az addig feltárt oklevelek alapján. A románok első említését II. András korabeli, 1222-ben és 1223-ban kelt

feljegyzésekben találta meg. A későbbi kutatások némileg finomították, korrigálták ide vonatkozó megállapításait, de a mű eredményei a lényegét tekintve időtállóknak bizonyultak. Ugyanis nem sokat változtatott az alaphelyzeten a később felfedezett néhány oklevél, melyek alapján a románok megjelenését Szeben és Fogaras vidékén 10 évvel korábbra, 1210-re lehet kelteezni.

Hunfalvy máig jól használhatóan állította össze a román etnikum történetének későbbi századaira, államalakulatainak kezdeteire vonatkozó forrásadatokat, különös figyelemmel Róbert Károly és I. Lajos király korára, Moldva és

Havasalföld XIV. századi történetére. Felkeltette figyelmét az erdélyi szász és magyar reformációnak a román irodalom kezdeteit kiváltó tevékenysége. Könyve Bălcescu nyomán ismerteti Vitéz Mihály havasalföldi vajda erdélyi hadjáratát és miriszlói csatavesztését. E ponton, 1600 szeptemberében szakad vége a XIX. század derekáig tervezett műnek. Utolsó, befejezetlenül maradt mondata így szól: „Itt szakad vége Bălcescu elbeszélésének . . .” Ez a könyv azonban befejezetlenül, csonkán is a történetírás egyik nagy teljesítménye, amely mellett ma sem mehet el szó nélkül az, aki a román nép korai történetével kíván foglalkozni.

JELENTŐSÉGE

Pályafutásának és életműve nagyobb részének áttekintése után válaszolnunk kell arra a kérdésre, mi tekinthető maradandónak Hunfalvy eredményeiből. Van-e mondanivalója, tanulsága napjaink számára szorgos életének és mintegy 300 tételt számláló tudományos munkásságának?

A rövid válasz nem lehet más, mint egyértelmű igen. Hunfalvy Pál helye kétségkívül a XIX. század legnagyobb magyar társadalomtudósai között van. Egyike volt azoknak, akik több tudomány-

szakban is maradandót tudtak alkotni, akik több szaktudomány kibontakozását, intézményesítését segítették elő. Első helyen nyelvtudományi eredményeit kell kiemelni, noha nem volt szakképzett nyelvész. Nála eredményesebb életpályát azonban kevés nyelvtudós mondhat magáénak hazánkban. Fél évszázados egy helyben topogás után az ő szervezői, szerkesztői és tudományos működése terelte helyes útra a finnugor nyelvhasználást Magyarországon. Az 1850-es években általa elindított serény munka eredménye volt a nagy frontáttörés az uralisztika területén, ami lehetővé tette finnugor rokonságunk bizonyítását és elfogadtatá-

sát a tudományos közvéleménnyel. Először ő bizonyította be, hogy a magyar nyelv két legközelebbi rokona a vogul (manysi) és az osztják (hanti), s elsősorban ő volt az, aki Vámbéryékkal szemben megvédte a magyar etnikum és nyelv ugor származását. Tudományszervezőként helyes programot adott a hazai nyelvtudománynak. Szerkesztette első folyóiratait, amelyek révén — Budenz Józseffel vállvetve — megalapította a magyar nyelvtudomány első iskoláját, s tanítványok seregét nevelte fel. Úttörő szerepet vállalt a rokon népek irodalmának hazai megismertetésében, a *Kalevala* és a *Kalevipoeg* bemutatásában. Szor-

galmazta, tankönyvekkel segítette a rokon nyelvek hazai tanítását, a „halszagú atyafiság” körüli előítéletek eloszlatását, s feladatának tekintette az urali népek megkedveltetését.

Hunfalvy Pál volt az első hazánkban, aki a korábban leíró szinten mozgó néprajzot elméleti síkra emelte. Széles társadalomtudományi perspektívába helyezett etnográfiai elméletet dolgozott ki, melynek alapelve az evolúció, módszere az összehasonlítás volt. Alapjaiban helyesen rajzolta meg a magyar etnogenezis menetét, állította össze a Kárpát-medence ókori, középkori néptörténetének legfontosabb tényeit. Korszakalko-

tó tevékenységet fejtett ki Erdély kora- és késő-középkori történetének kutatásában, a lényegét tekintve helyes választ adott a román nyelv és etnikum kialakulásának kérdéseire. Helyes irányba terelte a székelyek eredetének, a kunok nyelvrokonságának kutatását, a korai magyar krónikák forráskritikai értékelését.

Sok kisebb jelentőségű, de „felfedezés” értékű megállapítását is említhetnénk. Ilyen például az ugor kori lótartás jelentőségének felismerése, a vogul mitológia és népköltészet (különösen a teremtésmondák, medveénekek), vagy a magyar „ősvallás” egyes nyelvi emlékeinek bevonása a kutatásba.

Ma már inkább csak tudománytörténeti jelentőségű, de a maga korában úttörő munkásságot fejtett ki a görög filozófia és irodalom (Arisztotelész, Platón, Thuküidész, Homérosz) hazai megismertetése terén. Nem tudjuk igazán megítélni jogtörténeti, közgazdasági munkásságát. Annál nagyobbra értékeljük azt a törekvését, hogy a hazai kutatási eredményeket a nemzetközi tudományosság elé tárja. Az Akadémia idegen nyelvű folyóiratainak szerkesztésével, saját könyveinek, értekezéseinek külföldi megjelentetésével sokat tett a magyar tudomány nemzetközi elismertetéséért. Ezért mondhatta a ravatalánál Gyulai Pál: „Nincs

köztünk többé az a valódi tudós, a ki az európaiságot erős nemzeti érzéssel párosította . . .” Tisztánlátását azonban sohasem homályosította el sem előítélet, sem nemzeti „álbüszkeség”. Nemzeti önismeretünknek éppen a hamis nemzeti ábrándok és hiúságok lerombolásával használt a legtöbbet. Kivételes kutatói erényein túlmenően erkölcsi nagysága, szigorú objektivitása emelte őt a XIX. századi magyar tudományos élet legnagyobbjainak sorába. Egész élete a hűség, az elkötelezettség, az elvszerű magatartás példája. Tudósi etikája sohasem fog aktualitásából veszíteni.

BIBLIOGRÁFIA

Hunfalvy Pál fontosabb művei

Hunfalvy Pál műveinek eddigi legteljesebb összeállítását lásd: *Hellebrant Árpád*: Hunfalvy Pál irodalmi munkássága időrendben. In: *Hunfalvy-Album*. Hunfalvy Pál félszázados akadémiai tagsága emlékére kiadják: tisztelői. Bp., 1891. 252–68.

Önálló művek

Dresdai levelek. Athenaeum 1839: *Emlékezés Késmárkra*. I. Athenaeum 1841 — a két írás együtt in: *Tanulmányok*. Bp., 1881. 368 l. 2. kiadás.

Magyar váltó- és kereskedelmi törvények. Lőcsén, 1843. 120 l.

Tájékozás a magyar nyelvtudományban. Pest, 1852. 147 l.

Finn olvasókönyv. Első kötet. Finn olvasmányok a finn nyelvet tanulók számára. Pest, 1861. 580 l.

Reguly Antal hagyományai. A magyar tudományos Akadémia megbízásából kiadta Hunfalvy Pál. I. kötet. *A vogul föld és nép.* Reguly Antal hagyományaiból kidolgozta Hunfalvy Pál. Pest, 1864. 364 l.

Utazás a Balt-tenger vidékein. I–II. Pest, 1871. 427 l.; 454 l.

Reise in den Ostseeprovinzen Russlands. Frei aus dem Ungarischen. Leipzig, 1874. 260 l.

Az északi osztják nyelv. Vologodszki fordításainak és orosz–osztják szótárának alapján, tekintettel mind Castrén déli osztják grammatikájára, mind a Reguly hozta szójegyzékre s eredeti osztják énekekre. Bp., 1875. 234 l. + szótár 226 l.

Magyarország ethnographiája. Bp., 1876. 544 l.

Ethnographie von Ungarn. Mit Zustimmung des Verfassers in's Deutsche übertragen von J. H. Schwicker. Bp., 1877. 446 l.

Ukkonpohár. A régi magyar jogi szokásnak egy töredéke. Bp., 1879. 32 l.

A székelyek. Felelet a székelyek scythahun eredetűségére. Bp., 1880. 79 l.

A Kún- vagy Petrarca-codex és a kúnok. Bp.,
1881. 49 l.

Die Ungern oder Magyaren. Wien u. Teschen,
1881. 254 l.

*A magyar tudományos Akadémia és a szömi
irodalmi társaság.* Bp., 1882. 37 l.

*Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar
nemzet?* Bp., 1883. 39 l.

*Emlékbeszéd Lönnrot Illés, a m. t. Akadémia
kültagja felett.* Bp., 1885. 32 l.

*Neuere Erscheinung der rumänischen Geschichts-
schreibung.* Wien u. Teschen, 1886. 252 l.

Der Ursprung der Rumänen. Wien, 1888. 48 l.

Az aranyos-széki mohácsi nyelvemlékek. Bp.,
1890. 18 l.

Az oláhok története. I—II. Bp., 1894—95.
Sajtó alá rendezte Réthy László.

Napló 1848—49. Bp., (megjelenés előtt)

Ugor—magyar—finn mythológiai töredékek:

Tanulmányok, cikkek

Bölcs Lokmán meséi. Arabból. Athenaeum
1840. I. félév 47. sz.; II. félév 6., 9., 10.,
12., 15. sz.

A magyar költészet hivatása. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai 1842. III. 95—108.

Országgazdászati tájékozás. Ellenőr, 1847.

Igaz aranybulla. Intő és buzdító szózat.

Új Magyar Múzeum 1850—1851.

Nyelvészeti nagy tennivalóink s a finn nép régisége. Uo.

A magyar, finn és török nyelvek leírása. Akadémiai Értesítő 1851.

A társadalom vagy Stein, Widmann és Riehl.

Új Magyar Múzeum 1851—1852. 635.,
704., 741.

Kalevala, finn eposz ismertetése és kivonatai. Szépirodalmi Lapok 1853.

Mit akar a Magyar Nyelvészet? Magyar Nyelvészet 1856.

Az eszt vagy viro irodalom. Akadémiai Értesítő 1857.

A mordvin nyelvről. Magyar Nyelvészet 1857.

A szamojéd nyelvről. Magyar Nyelvészet 1858.

A lapp nyelv, vagy az igazolt és megigazított Sajnovics. Akadémiai Értesítő 1858.

A magyarok eredete. Budapesti Szemle 1864.
XIX. 3.

A finn nemzet történet-írásáról. Nyelvtudományi Közlemények 1865.

A lapp nyelv. Nyelvtudományi Közlemények 1866.

A rumun nyelvről és népről. Nyelvtudományi Közlemények 1867.

Osztyák evangélium s az éjszaki osztyák nyelv. Nyelvtudományi Közlemények 1869.

Budapesti Szemle 1877. XIV.

Új tudományok, új előítéletek meg adalék a finn-ugor népek történetéhez. Nyelvtudományi Közlemények 1878.

Kirándulás Erdélybe I—VI. Budapesti Szemle 1887. XLIX., I. köt.

Die Völker des Ural und ihre Sprachen. Ungarische Revue 1888. 385. sz.

*A Hunfalvy Pállal foglalkozó
irodalomból*

KÁLLAY FERENC: Finn—Magyar Nyelv Pesten, 1844. 122 l.

TOLDY FERENC: Reguly Utazásai (in: Reguly-Album. Pesten, 1850. V-CXXIX. l.)

- FERENCZY JAKAB — DANIELIK JÓZSEF: Magyar írók. Életrajz-gyűjtemény. Pest, 1856.
- AHLQVIST, AUGUST: Unter Wogulen und Ostjaken. Helsingfors, 1885.
- HUNFALVY-ALBUM. Bp., 1891. 272 l.
- FRAKNÓI VILMOS: Hunfalvy Pál életéből. A pálya kezdete. Uo. III—XV.
- SIMONYI ZSIGMOND: Hunfalvy Pál mint nyelvész. Uo. XVII—XX.
- HERRMANN ANTAL: Hunfalvy mint ethnographus. Uo. XXI—XXIV.
- HELLEBRANT ÁRPÁD: Hunfalvy Pál irodalmi munkássága időrendben. Uo. 252—68.
- GYULAI PÁL: beszéde Hunfalvy Pál ravatala felett. Uo. 268.
- MUNKÁCSI BERNÁT: Budenz József emlékezete. Bp., 1896. 65 l.
- HALÁSZ IGNÁCZ: A magyar szófejtés története a legrégibb időktől Hunfalvy Pál fölléptéig. Akadémiai Értesítő 1900. 5—19.
- SETÄLÄ, E. N.: Dem Andenken Paul Hunfalvy's. Finnisch—Ugrische Forschungen. 1910. 201—16.

- SZILY KÁLMÁN: Hunfalvy Pál emlékezete.
Magyar Nyelv 1910. 1—12.
- MUNKÁCSI BERNÁT: Hunfalvy Pál emlékezete. Budapesti Szemle 1912. 222. sz. 161—88; 223. sz. 373—408; 224. sz. 36—70; 225. sz. 229—52.
- TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Finnországi levelek. I—II. Uránia 1911., 1912.
- KIRÁLY GYÖRGY: A magyar ősköltészet. Bp., 1921. 134 l.
- PÁPAY JÓZSEF: A magyar nyelvhasználat története. Bp., 1922. 48 l.
- WICHMANN, YRJÖ: Paavali Hunfalvyn suomalaista kirjeenvaihtoa. (= Hunfalvy Pál finn levélváltása) Helsinki, 1923. 50 l.
- SZINNYEI JÓZSEF: Ünnepi beszéd a budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem közgyűlésében 1923. évi szeptember hó 29-én. Bp., 1924. 38 l.
- MADARASSY LÁSZLÓ: Az Összehasonlító Irodalmi Társulattól a Magyar Néprajzi Társaságig. Ethnographia 1929. 10—16
- BALASSA JÓZSEF: Budenz József. Magyar. Nyelvőr 1936. 33—42.

- KROMPECHER BERTALAN: Reguly, Hunfalvy, Budenz és nyelvészeti irodalmunk megindulása. Magyar Nyelv 1937. 1—12.
- ZSIRAI MIKLÓS: Hunfalvy Pál. In: Finnugor rokonságunk. Bp., 1937. 521—26.
- GOMBOS LÁSZLÓ: Hunfalvy Pál és a Kalevala. Az Országos Néptanulmányi Egyesület Évkönyve. Bp., 1943. 77—78.
- LAKÓ GYÖRGY: Hunfalvy Pál és a vogulság. Uo. 905
- VIKÁR BÉLA: Megemlékezés, Hunfalvy Pálról. Uo. 3—6.
- TÁLASI ISTVÁN: Néprajzi életünk kibontakozása. Bp., 1948. 24 l.
- HAJDÚ PÉTER: A szamojéd nyelvhasználat Magyarországon. In: Pais-Emlékkönyv. Bp., 1956. 50—57.
- KÉPES GÉZA: Elias Lönnrot kiadatlan levele. Világirodalmi Figyelő 1958. 341—48.
- KOROMPAY BERTALAN: A finn folklór fejlődéséről. I. Nyelvtudományi Közlemények 1959. 303—19.
- KÁLMÁN BÉLA: Hunfalvy Pál és Munkácsi Bernát emlékezete. Magyar Nyelvőr 1960. 264—68.

- LAKÓ GYÖRGY: Pál Hunfalvy. *Acta Linguistica* 1961. 5–7.
- STEINITZ, W.: Etymologische Beiträge. — Zu Hunfalvy — Vologodskij's Ostjakischem Wörterbuch. Uo. 9–13.
- LOVÁNYI GYULA: Hunfalvy Pál életéből. Születésének 150. évfordulójára. *Nyelvtudományi Közlemények* 1961. 3–20.
- LAKÓ GYÖRGY: Százéves a Nyelvtudományi Közlemények. *Nyelvtudományi Közlemények* 1962. 3–12.
- K. SAL ÉVA: A Nyelvtudományi Közlemények történetéből. *Nyelvtudományi Közlemények* 1962. 277–87.
- KÉPES GÉZA: A magyar ősköltészet nyomairól. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1964. 1–22; 171–93.
- ORTUTAY GYULA: A két Hunfalvy. In: uő: *Halhatatlan népköltészet*. Bp., 1966. 104–12.
- KAKUK ZSUZSA: Kossuth kéziratai a török nyelvről. Bp., 1967. 132 l.
- BALÁZS JÁNOS: A hazai magyar és finnugor nyelvészet története 1850-től 1920-ig. In: *Tanulmányok a magyar és finnugor*

- nyelvtudomány történetéből. 1850 – 1920. Bp., 1970. 13 – 36.
- GULYA JÁNOS: Az etnolingvisztika magyar „előfutárai”. Uo. 131 – 35.
- DOMOKOS PÉTER: A finn irodalom fogadtatása Magyarországon. Bp., 1972. 211 l.
- ARISTE, PAUL: Ferdinand Johann Wiedemann. Tallinn, 1973. 100 l.
- R. VÁRKONYI ÁGNES: Népiesség és történettudomány. Látóhatár 1973. 12. sz. 212 – 17.
- R. VÁRKONYI ÁGNES: A pozitivista történet-szemlélet a magyar történetírásban. I – II. Bp., 1973. 309 l. 521 l.
- SELMECZI KOVÁCS ATTILA: Reguly Antal hazai néprajzi kutatásai. Ethnographia 1974. 611 – 18.
- KODOLÁNYI JÁNOS: (ifj.) A finnugor őshaza nyomában. Bp., 1976. 448 l.
- KOMORÓCZI GÉZA: Sumer és magyar? Bp., 1976. 168 l.
- RADÓ GYÖRGY: A Szovjetunió uráli és türk népeinek irodalma Magyarországon, Bp., 1976. 237 l.
- PUSZTAY JÁNOS: Az „ugor – török háború” után. Bp., 1977. 184 l.

- SOZAN, MICHAEL: The History of Hungarian Ethnography. Washington, 1977.
- ZSIGMOND GÁBOR: Hunfalvy Pál útja az embertudománytól az etnográfiaiig. In: Népi Kultúra – Népi Társadalom. 1977. X. 207–51.
- ZSIGMOND GÁBOR: Népismeret és társadalomvizsgálat. A magyar néprajz társadalmias irányának története 1784 és 1914 között. Bp., 1978. (Kézirat a Néprajzi Múzeum Könyvtárában.)
- ZSIGMOND GÁBOR: Einleitung. Acta Ethnographia 1978. 3–20. – Sonderheft anlässlich der 90. Wiederkehr der Herausgabe der „Ethnologischen Mitteilungen aus Ungarn“.
- FRANK TIBOR: Gustavus George Zerffi, „Scientific Historian“. Annales Sectio Historica, Tomus XX. Bp., 1980. 119–55.
- LAKÓ GYÖRGY: Budenz József. Bp., 1980. 230 l.
- SZABÓ JÓZSEF: Hunfalvy János. Bp., 1980. 196 l.
- DOMOKOS PÉTER: Barna Ferdinándról, a „komplex” uralisztika egyik korai mű-

- velőjéről. Néprajz és Nyelvtudomány
1980–1981. 238–91.
- KÁLMÁN BÉLA: Munkácsi Bernát. Bp., 1981.
180 l.
- KOVÁCS FERENC: A magyar nyelv-
tudomány egyik úttörője: Hunfalvy Pál. In:
Általános nyelvészeti tanulmányok XIII.
Bp., 1981. 115–35.
- LISZTÓCZKY LÁSZLÓ: Hunfalvy Pál és a
Kalevala. Magyar Nyelvőr 1983. 47–57.
- VILJO TERVONEN: Hunfalvyn suomalaisen
kirjeenvaihto (= Hunfalvy finn levélváltá-
sa) Helsinki (megjelenés előtt).
- URMAS BERECKZI: Lydia Koidulas Breife
an Pál Hunfalvy. Estonia. Eesti kirjan-
dusajakiri. [Hamburg] 1985. 2. 6–15.
- FRANK TIBOR: Egy emigráns alakváltásai.
Zerffi Gusztáv pályaképe 1820–1892.
Bp., 1985. 330 l.

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó és Nyomda
főigazgatója

Felelős szerkesztő: Róbert Zsófia

Műszaki szerkesztő: Kerek Imréné

Terjedelem: 6,4 (A/5) fv + 1 db melléklet

HU ISSN 0133-1884

85.15284 Akadémiai Kiadó és Nyomda

Budapest

Felelős vezető: Hazai György

AKADÉMIAI
LEVÉLTÁR